

**SLOVENSKO IZSELJENSKO GRADIVO
OKROGLA MIZA, LJUBLJANA, 31. MAJ 2000**

**SLOVENE EMIGRATION MATERIAL
A ROUND TABLE, LJUBLJANA, 31 MAY 2000**

(UREDIL / EDITED BY MARJAN DRNOVŠEK)

UVODNO SPOROČILO / INTRODUCTORY NOTE

Marjan Drnovšek

V Mali dvorani Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU v Ljubljani je 31. maja 2000 potekala okrogla miza na temo »Slovensko izseljensko gradivo«. Diskusija je bila omejena na vprašanja, ki so se nanašala na tisto arhivsko, muzejsko, etnološko, umetniško, knjižno, časopisno, filmsko in drugače zapisano gradivo, ki je nastalo med izseljenci in je po raznih poteh prišlo v Slovenijo ali v zamejstvo v Italiji in Avstriji. Poti prihajanja so bile različne. Veliko izseljenskega gradiva so darovali izseljenci, nekaj so ga prinesli v Slovenijo povratniki, marsikaj so v kopijah prinesli posamezniki iz raznih strok. Politično občutljivo gradivo po letu 1945, ki so ga zalepili na državni meji ali na pošti, npr. knjige, časopisi, propagandni material, pisma in še kaj, je le delno prišlo do uradnih kulturnih ali znanstvenih ustanov, npr. v Narodno in univerzitetno knjižnico v Ljubljani. (Mimogrede: gre za gradivo, ki je nastajalo v vrstah nasprotnikov Jugoslavije in njenega režima. Njegovi prinašalci ali imetniki so bili kaznovani.) Razpršenost tega gradiva po različnih ustanovah, društvih, inštitutih, arhivih, knjižnicah in nenazadnje pri posameznikih je imela za posledico njegovo slabo preglednost, marsikdaj neurejenost, celo zamolčevanje in preprečevanje dostopa. O tem gradivu se je razvila diskusija na okrogli mizi, na katero smo vabili tudi poznavalce iz zamejskih (Trst, Celovec) in izseljenskih vrst (ZDA). Nekateri ključni imetniki oz. hranitelji tega gradiva se niso odzvali povabilu, npr. Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije, dr. Janez Arnež in še kdo. Prišli pa so kolegi iz raziskovalnih inštitutov, univerze, arhivov, muzejev, knjižnic, umetniških galerij in društev. Sodelujoči so se usmerili tako v prikaze stanja v preteklosti kot v današnje razmere, in sicer s poudarkom na:

- (a) odnosu do tega gradiva, zlasti arhivskega (vključno s filmskim), časopisnega, knjižnega, umetniškega in muzejskega v najširšem pomenu besede,
- (b) oceni razpršenosti tega gradiva,
- (c) stanju strokovne urejenosti in dostopnosti,
- (d) preglednosti (arhivski vodniki, katalogi, registri),
- (e) predstavitvam tega gradiva (razstave, objave gradiva ipd);
- (f) del pogovora pa je bil posvečen tudi pomenu zasebnega gradiva (npr. izseljenska pisma, osebni dokumenti itd.), ki odraža tudi vsakdanjik preprostih izseljencev.

V času okrogle mize je izšel *Vodnik po arhivskem gradivu Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU*, ki ga je pripravil Dean Ceglar. Zasnovan je bil tudi kot spodbuda in vzorec objave za druge imetnike tovrstnega gradiva.

On 31 May 2000 a round table on the theme 'Slovene Emigration Material' was held in the Little Hall of SAZU's Scientific Research Center in Ljubljana. Discussion was limited to issues relating to material created by emigrants and brought by various routes to Slovenia or the Slovene areas of Italy and Austria (material from archives and museums, ethnological material, art, literature, film and material recorded in other ways). The routes by which this material has reached us have varied. A great deal of emigration material has been donated by emigrants; some has been brought to Slovenia by returning emigrants; much has been brought in copy form by individuals from various professional fields. Only some of the politically sensitive material from 1945 onwards which was confiscated at the border or at the post office (e.g. books, newspapers, propaganda material) has reached official cultural or academic institutions such as the National and University Library in Ljubljana (the material referred to here is material produced by the opponents of Yugoslavia and its regime. Those carrying it or found in possession of it were punished). The dispersal of this material around various institutions, societies, institutes, archives, libraries or private collections has resulted in a lack of clarity and order, and even in suppression and denial of access. Discussion at the round table centered on this material. Those invited to participate included experts from Slovene circles outside Slovenia's borders (Trieste, Klagenfurt) and from emigrant communities (USA). Some key owners or keepers of this material did not respond to our invitation (the Ministry of the Interior of the Republic of Slovenia, Dr Janez Arnez and others). Those present included colleagues from research institutions, universities, archives, museums, libraries, art galleries and societies. Participants focused both on accounts of the situation in the past and present-day conditions, with an emphasis on:

- (a) the attitude to this material, especially archive material (including film), newspapers, books, art and museum material in the broadest sense of the word;
- (b) assessment of the dispersal of this material;
- (c) professional cataloguing and accessibility;
- (d) transparency (archive guides, catalogues, registers);
- (e) presentations of this material (exhibitions, publications of material, etc.);
- (f) Part of the discussion focused on the importance of private material (emigrants' letters, personal documents, etc.) which also reflects the everyday life of ordinary emigrants.

To coincide with the round table a *Guide to the Archive Material of the ZRC SAZU Institute for Slovene Emigration Studies* was published. The *Guide* was prepared by Dean Cegljar. It was also intended as an encouragement and a model publication to help other holders of this type of material.

Okrogle mize so se udeležili / The participants of the roundtable:

Lili Brunec Klančar (Radio Slovenija), Dean Ceglar (Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU), Viktorija Centa (Muzej Miklova hiša, Ribnica), Milena Cerar (Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije), dr. Breda Čebulj Sajko (Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU), dr. Marjan Drnovšek (Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU), dr. Irena Gantar Godina (Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU), Mihael Glavan (Narodna in univerzitetna knjižnica), Daša Hribar (Slovenski etnografski muzej), Miran Kafol (Arhivsko društvo Slovenije), Aleksej Kalc (Narodna in študijska knjižnica v Trstu, Italija), mag. Majda Kodrič (Narodna in študijska knjižnica v Trstu, Italija), Ana Maria Korošec (društvo Slovenija v svetu), mag. Helena Ložar Podlogar (Inštitut za narodopisje ZRC SAZU), dr. Marina Lukšič Hacin (Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU), Tomaž Medved (Radio Slovenija), dr. Irene Mislej (Pilonova galerija, Ajdovščina), Jernej Mlekuž (Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU), Jože Prešeren (Slovenska izseljenska matica), Andreja Škofljanec (Arhiv Republike Slovenije), mag. Rozina Švent (Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani), Alojz Tršan (Arhiv Republike Slovenije), Nada Vilhar (Inštitut za narodnostna vprašanja), dr. Andrej Vovko (Inštitut za biografiko in bibliografijo ZRC SAZU) in mag. Zvone Žigon (Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU).

Pisne prispevke so poslali / Papers were sent by:

Dr. Matjaž Klemenčič (Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta), mag. Milica Trebše Štolfa (Pokrajinski arhiv Koper), dr. Jože Velikonja (University of Washington, Seattle, USA).

DISKUSIJSKI PRISPEVKI¹

M. Drnovšek: Spoštovani gospe in gospodje. Opažam, da smo se zbrali kolegi, ki se med seboj kar dobro poznamo. Lepo pozdravljeni na današnji okrogli mizi, ki poteka kot zadnji dogodek v okviru Dnevo Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, ki jim sledimo od 24. maja. Prvi dan je bila odprta razstava o delu raziskovalcev na inštitutu, in sicer v knjigarni Kod in Kam (Zemljepisni muzej Slovenije pri Inštitutu za geografijo v Ljubljani). V minulem tednu dni so se zvrstila predavanja; dr. Nada Šabec z oddelka za anglistiko in amerikanistiko na Pedagoški fakulteti Univerze v Mariboru nam je na primeru ameriških Slovencev spregovorila o usodi slovenskega jezika v izseljenskem okolju, duhovnik Janez Pucelj, predsednik Zveze slovenskih izseljenskih duhovnikov v Evropi, o izkušnjah izseljenskih duhovnikov med izseljenci v zahodni Evropi, mag. Rozina Švent iz Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani o knjižnici kot odrazu družbenega dogajanja in dr. Zmago Šmitek z Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani o akulturaciji in percepciji v zvezi s slikovnimi predlogi v Baragovi misijonski metodi. Sklop teh dogajanj zaključuje današnja okrogla miza. Preden začnemo z delom, prosim predstavnico Historičnega seminarja ZRC SAZU in hkrati tudi predstojnico Inštituta za slovensko izseljenstvo, da spregovori nekaj besed. Prosim.

M. Lukšič Hacin: Udeležence okrogle mize pozdravljam v imenu Historičnega seminarja, ki že kar nekaj let deluje na ZRC SAZU. Inštitut za slovensko izseljenstvo je to okroglo mizo pripravil v sodelovanju s Historičnim seminarjem. Želim vam prijetne in zlasti plodne delovne ure in upam, da se potem še kdaj vidimo v tej zasedbi in v tej organizacijski sestavi. Hvala lepa.

M. Drnovšek: Hvala lepa. Najbolje je, da takoj preidemo k delu. Vsi ste dobili vabilo na današnjo okroglo mizo z omejitvijo teme, saj bi bila obravnava celotnega slovenskega izseljenskega gradiva preveč široka tema. Zato smo se odločili, da se omejimo na tisto izseljensko gradivo, ki je nastalo med izseljenci in je po kakršnikoli poti prišlo v naš prostor, to je na ozemlje današnje Republike Slovenije, ali v zamejstvo oziroma v Zagreb v času delovanja Izseljenskega komisariata med obema svetovnimi vojnami. Razposlal sem vabila za sodelovanje vsem institucijam, ki se pri svojem delu srečujejo s tem gradivom oziroma so pri njih zaposleni posamezniki, ki se stro-

¹ Vsebino okrogle mize je zapisala po zvočnem posnetku Špela Marinšek.

kovno ali raziskovalno ukvarjajo z obravnavano temo. Odzivi so bili različni. Nekateri so se opravičili, drugi se niso in jih tudi ni tukaj, vendar kljub temu ugotavljam, da je zasedba dokaj dobra. Ker se osebno niso mogli udeležiti okrogle mize, so mi pisne prispevke poslali dr. Jože Velikonja, dr. Matjaž Klemenčič in mag. Milica Trebše Štolfa. Ti zapisi so sestavni del našega razmišljanja.

Dovolite mi, da se kot uvodničar ozrem nekoliko v zgodovino odnosa do slovenskega izseljenskega gradiva. Ko govorimo o slovenskem izseljenskem gradivu, ne smemo imeti v mislih samo arhivsko gradivo, ampak tudi vse tiske (časopise, knjige), muzejske predmete, umetniška dela, nepremično dediščino in še kaj. S tem pojmovanjem izseljenskega gradiva, večkrat imenovanim tudi kot zgodovinsko gradivo, se srečamo že v času med obema svetovnima vojnama. Takrat so vključevali v to skupino arhivsko gradivo, časopisno, knjižno gradivo, umetniško gradivo (sicer nekoliko manj, ampak se omenja v arhivskih dokumentih) in muzejsko gradivo v najširšem pomenu besede. Zato sem povabil predstavnike različnih strok oz. institucij, da nam povedo o lastnih izkušnjah oz. da nam predstavijo gradivo, ki ga hranijo njihove ustanove. Glavni namen odločitve za obravnavo le tistega gradiva, ki je po kakršni koli poti prišlo v naš prostor, je predvsem v tem, da dobimo pregled nad njim, saj je izredno razpršeno, v zasebnih rokah, mnogokrat neurejeno, nepopisano in nedostopno javnosti. Pozitivne izjeme so, npr. na področju knjižničarstva (npr. Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, Knjižnica Dušana Černetca v Trstu), časopisnega gradiva (časopisni oddelek NUK), našega inštituta glede arhivske zbirke, prevzemov v Arhivu Republike Slovenije in s tem lahko zaključimo naš seznam. Ciljni namen pa je, da bi izšli pregledi nad tem gradivom v obliki vodnikov, registrov, katalogov ali kako drugače. Okrogla miza naj bo spodbuda za objavljane omenjenih pregledov gradiva. Kot primer naj navedem ravnokar tiskan *Vodnik po arhivskem gradivu Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU*. O njem bo kasneje spregovoril avtor, kolega Dean Ceglar. Želja je, da bi bilo tako predstavljeno tudi gradivo, ki ga hranijo posamezniki. Kaj več o tem mogoče kasneje v diskusiji.

Naredimo kratek sprehod skozi zgodovino v zvezi s tematiko naše okrogle mize. Zaradi preglednosti in vsebinske zaokroženosti se nam kažejo tri obdobja, ki so hkrati tudi obdobja izseljenskih tokov, to so avstrijska doba (do leta 1918), čas med obema vojnama in čas po vojni do danes.

Pomena t. i. zgodovinskega gradiva so se zavedali pomembni pisci pregledov slovenskega izseljenstva že od časov Franca Šušteršiča (*Slovinci v Ameriki*, 1894), Jurija Trunka (*Amerika in Amerikanci*, 1912) in Jožeta Zavertnika (*Ameriški Slovenci*, 1925). Nihče od njih ni bil poklicni zgodovinar. Pri svojem delu so se naslanjali na ustna pričevanja, ki so jih zbrali po slovenskih naselbinah, potem na različna pisna poročila, pridobljena od vidnih predstavnikov Slovencev v teh naselbinah, od cerkvenih dostojanstvenikov in le redkokdaj so posegli po drugem gradivu, recimo almanahih in časnikih. Arhivsko gradivo kot tako ni uporabljal nihče med njimi, razen deloma statističnega gradiva. Nikjer v njihovih delih nisem zasledil skrb za gradivo, ki so ga ustvarili Slovenci v izseljenstvu. Svetlo izjemo najdemo v Ljubljani. V okviru

poudarjanja pomena arhivskega gradiva za proučevanje slovenskega izseljenstva uvrščamo Obrambno razstavo (1912), ki jo je organiziralo društvo Prosveta iz Ljubljane. Na njej so opozorili na gradivo, ki je dokumentiralo priseljevanje na slovensko etnično ozemlje, kakor tudi izseljevanje, in sicer »... fluktujoče kakor stalno, v šume, na Gornje Štajersko, Westfalsko, v Egipt in Ameriko« (Janko Mačkovšek, *Potrebnost in nujnost obrambnega arhiva, Napredna misel*, I/4, Ljubljana 1912). Zlasti statistično gradivo so uporabljali nekateri avtorji, med njimi Janko Mačkovšek (*Statistika Slovencev*, 1911) in Ivan Mulaček (*Naše izseljevanje v številkah*, 1913). Glede Mulačka naj omenim, da je uporabljal gradivo, ki mu ga je dal v uporabo (verjetno na dom) grof Küniigl. Tega gradiva danes ni več v fondu Deželne vlade za Kranjsko in vsa poizvedovanja o njem v Arhivu R Slovenije niso rodila sadov. Sklep za to obdobje je kratek: ne zasledimo razmišljanj o nastajanju arhivskega gradiva pri izseljencih. Edina izjema je Obrambna razstava (1912), ki je osamljen primer skrbi za to gradivo.

Popolnoma drugo sliko pa dobimo za obdobje med obema vojnama. Takrat se pokaže interes za to gradivo tako pri ameriških Slovencih, ki so bili tako rekoč na čelu teh prizadevanj v zvezi z željo, da bi nekdo napisal zgodovino ameriških Slovencev, kakor tudi v našem prostoru, kar je povezano s prizadevanji Rafaelove družbe pod vodstvom patra Kazimirja Zakrajška. Leta 1927 je bilo obnovljeno delo Rafaelove družbe. In od takrat naprej se veliko govori o tako imenovanem »narodnem izseljenski arhivu« oziroma samo o »izseljenski arhivu«. Prek tiska so se vrstili pozivi izseljencem, da naj zbirajo gradivo in ga pošiljajo v Ljubljano. Pozivi so bili naslovljeni na posameznike laike, župnijske šole, duhovnike, sestre, društva, uredništva časopisov in revij, in to vsem »...brez razlike verskega prepričanja ali kakršnega koli prepričanja.« (Kazimir Zakrajšek, *Narodni izseljenski arhiv, Izseljenski vestnik*, II/1, Ljubljana 1932.) Gradivo so obravnavali v najširšem pomenu besede. Naštevali so naslednje kategorije gradiva: časopise in revije v slovenskem jeziku, vse časopise in revije v tujih jezikih, ki so pisali o Slovencih, slovenskem narodu ali posameznih rojakih, nato letna poročila cerkev, šol, »jednot«, društev, trgovskih, bančnih in drugih podjetij, programe prireditev po naselbinah, knjige, brošure, letake (v slovenščini ali o Slovencih v tujih jezikih), slike slovenskih cerkev, šol, duhovnikov, sester, narodnih in društvenih domov, slovenskih podjetij, »odličnih mož«, društev, konvencij, društvenih odborov, slavnosti itd. in »...sploh vse, kar bi bilo zanimivo, da se shrani za zgodovino slovenskega izseljenstva in življenja in delovanja slovenskih izseljencev po raznih državah in delih sveta«. Omenjeno je bilo, da bo gradivo shranjeno pod imenom pošiljatelja, in to na varnem kraju. Avtor poziva, nedvomno K. Zakrajšek, na možnost njegovega uničenja na mestih, kjer se je dotlej nahajalo. To je nedvomno moderen pristop pri zbiranju gradiva, ki ga uporabljamo tudi danes, namreč, da se zgodovinsko gradivo odstopi v hrambo ustreznim ustanovam (arhivom, muzejem, knjižnicam).

Omeniti moram še eno ime, to je Antona Merkuna, duhovnika, ki je gornji seznam razširil. Omenja odloke, odredbe, navodila priseljenskih držav glede »izseljenstva in delavstva«, arhive društev, ki so prenehala z delom, društvena pravila, tiskovi-

ne in letake, izseljenska pisma, knjige o selitvah in izseljenskem vprašanju in »predmete«. (A. Merkun, Naš narodni izseljeniški program, *Izseljeniški vestnik*, II/3, Ljubljana 1933.) Pod slednjimi je mislil na muzejske predmete. V tridesetih letih je bilo več poskusov za ustanovitev ustanove (muzeja ali arhiva), ki bi zbirala in hranila izseljensko gradivo. Z A. Merkunom in sklepi Prvega slovenskega izseljenskega kongresa v Ljubljani (1935) so povezane želje po ustanovitvi samostojnega izseljenskega muzeja ali oddelka v okviru Etnografskega muzeja ali kot posebnega Delavskega muzeja ali muzejskega oddelka oziroma arhiva v okviru Narodnega muzeja v Ljubljani. Mnogokrat so pisali o arhivu, drugič o muzeju. V obeh primerih so mislili na ustanovo z enako nalogo, to je zbiranja in hranjenja izseljenskega zgodovinskega gradiva. Žal ta prizadevanja niso rodila sadov. Nikakor ne smemo pozabiti, da je pri Izseljenskem komisariatu v Zagrebu deloval muzej, ki je tudi zbiral gradivo o slovenskih izseljencih. Ko je bil leta 1939 Izseljenski komisariat razpuščen (ob ustanovitvi Hrvaške banovine), je zelo majhen del tega gradiva prišel tudi v Ljubljano.

Omenimo še nekatere druge akcije Rafaelove družbe, npr. načrt o ustanovitvi informativno dokumentacijskega centra pri upravi Dravske banovine s poudarkom na »zbiranju« gradiva o izseljencih. Leta 1938 so ga videli kot del Izseljenske zbornice v Ljubljani, v okviru katere naj bi deloval statistični odsek, ki bi nadzoroval arhiv oz. muzej. Zbiral naj bi »znanstveni material« za potrebe oblastnih organov in tudi »zgodovinske podatke«. Vse te pobude so ostale le bolj želje na papirju.

V okviru Pravne fakultete v Ljubljani je deloval Zavod za mednarodno javno pravo, ki je imel od leta 1937 svoj »izseljenski odsek«. Zasluga za njegovo delovanje pripada dr. Ivanu Tomšiču. Med nalogami predvidenega interfakultativnega (interdisciplinarnega) zavoda za inozemske Jugoslovane najdemo tudi skrb za zbiranje in dopolnjevanje gradiva ter njegovo metodično obdelavo. In kakšne so bile njegove naloge? Zbiranje strokovne literature, statističnih podatkov, književnih bibliografij in tudi »drugega gradiva«. (M. Drnovšek, Pravnik Ivan Tomšič in znanstveno proučevanje izseljenskega vprašanja, *Vilfanov zbornik*, Ljubljana 1999.) Del zastavljenih nalog je opravljal še omenjeni »izseljenski odsek«, njegovo razširitev v zamišljeni zavod pa je preprečil izbruh druge svetovne vojne.

Nekateri takratni raziskovalci so za potrebe raziskav zbirali podatke in gradivo na terenu. Omenim naj Ivana Škafarja za izseljevanje iz Prekmurja in Slavo Lipoglavšek Rakovec, ki je s pismi izseljenskim organizacijam po svetu (v letih pred drugo svetovno vojno) želela dobiti aktualne statistične podatke o njihovem številčnem stanju. Oziv izseljencev je bil boren. Nevarnosti uničenja pomembnega gradiva se je zavedal tudi France Kerže, ko je leta 1936 zapisal, da je imel na kupe gradiva, ki ga je – kar je kasneje obžaloval – zavrzel v času, ko se še ni zavedal njegovega pomena. Omenim naj še nekaj manjših akcij. Na Ljubljanskem velesejmu je leta 1934 razstavljal gradivo o delovanju nizozemskih Slovencev Rudolf Selič, tajnik Zveze nizozemskih društev sv. Barbare. Pred tem je bilo gradivo na ogled tudi na Nizozemskem. V Parizu so v okviru organizacije Centre de Liaison v letih 1938–39 pripravljali razstavo o doprinosu priseljencev raznih narodnosti novemu okolju. V slovenskem izse-

ljenskem glasilu *Glas izseljencev* najdemo poziv k zbiranju statističnega gradiva, fotografij, spominskih zapisov in podobno. Žal mi ni znan rezultat te akcije.

Tudi ameriški Slovenci so bili aktivni na muzejskem področju. V okviru Slovenskega narodnega doma v Clevelandu je v desetletju 1939–1949 deloval Slovenski narodni muzej, ki ga je vodil zanesenjaka Erazem Gorše. Akcija za zbiranje gradiva (»predmetov«) je bila sprejeta na seji društva Slovenski narodni dom 12. januarja 1939. Po prvih zastojih zaradi finančnih težav so januarja 1940 obudili idejo in pozvali vse Slovence v Ameriki, brez razlike na versko ali politično prepričanje, da pomagajo pri nastajanju muzeja. Leta 1942 pa so ga odprli za javnost s prvo razstavo, na kateri so poleg muzejskih predmetov predstavili tudi arhivsko gradivo, npr. fotografije, društvena pravila, razne zapisnike ipd. Med sodelavci muzeja najdemo tudi Ivana Molka (1882–1962) in Matijo Pogorelca (1858–1957). Prvi imenovani je 1942 zapisal: »Kljub naši brezbriznosti v mladih letih se je ohranilo med nami na kupe predmetov v tisku, zapisanih črkah in sliki, ki živo pričajo o našem življenju v Ameriki pred tridesetimi, štiridesetimi in petdesetimi leti, ki tvorijo lep kupček naše tukajšnje kompaktne zgodovine... Prepričan sem, da bo v bližnji bodočnosti Slovenski narodni muzej važna inštitucija. Ne bo hranil vsega, kar so ameriški Slovenci ustvarili na polju svojega fraternalizma, kulture in politike, bo pa hranil večji del tega.« (Ivan Molek, Zadeve našega muzeja, *Cankarjev glasnik*, VI/3, Cleveland 1942.) Vendar je muzej počasi zaprl svoja vrata. Del gradiva se je porazgubil, nekaj pa so ga poslali Slovenski matici v Ljubljani. Kratek sklep za čas med obema svetovnima vojnama: prizadevanja so bila velika, rezultati pa skromni zaradi slabe odzivnosti izseljencev, nepripravljenosti, npr. muzejev v Ljubljani, da bi realizirali idejo o arhivu oz. muzeju, in nenazadnje zaradi pomanjkanja denarja.

Leta 1951 je bila ustanovljena Slovenska izseljenska matica (SIM), ki je med drugim v okviru zgodovinske sekcije zbirala slovensko izseljensko gradivo. Pozivala je k zbiranju zanimivega gradiva o življenju izseljencev. Pošiljali naj bi ga v Ljubljano. Nagovarjanja k temu zasledimo v obeh publikacijah Slovenske izseljenske matice, to je v *Rodni grudi* in *Slovenskem izseljenskem koledarju*. Usmerjena je bila zlasti na Združene države Amerike oziroma na Jugoslaviji naklonjene ameriške Slovence. (Mimogrede: ameriški Slovenci so že v obdobju med obema svetovnima vojnama in tudi po njej želeli, da bi zbirali gradivo s ciljem, da ga uporabijo pri pisanju zgodovine priseljevanja in življenja Slovencev v ZDA. Temu interesu sledimo tudi v šestdesetih letih, vendar do realizacije omenjene želje ni prišlo.) Nikakor ne smemo pozabiti tudi na ameriške Slovence na strani, ki s Slovensko izseljensko matico ni imela stikov. Mislim na delovanje Baragove ustanove, poziv Erika Kovačiča leta 1956, npr. za pisanje znanstvene zgodovine itd. Da je bilo razmišljanje o potrebnosti predstavitve gradiva živo že od prvih let delovanja SIM, nam potrjuje poziv Cvetka A. Kristana o zbiranju muzejskih predmetov: »Če ne moremo imeti slovenskega izseljenskega muzeja kje v ZDA, naj se to zavaruje za slovenske muzeje, saj bomo prej ali slej ustanovili v domovini tudi izseljenski muzej.« (Cvetko A. Kristan, Slovenski etnografski muzej in naši rojaki, *Rodna gruda*, V/2, Ljubljana 1958.)

Z začetkom šestdesetih let se okrepijo pozivi SIM (na t. i. napredno izseljenstvo) za zbiranje zgodovinskega gradiva in pisanje zgodovine ameriških Slovencev. Leta 1963 so ugotovili, da so zbrali največ življenjepisov. Gradivo, ki so ga zbrali do začetka šestdesetih let, so deloma obdržali na SIM, deloma oddali Narodni in univerzitetni knjižnici in deloma Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja (IZDG) v Ljubljani. Krog interesentov za prihajajoče gradivo iz Združenih držav Amerike se je širil. Leta 1963 zasledimo poziv: »Zbirajmo gradivo za zgodovino slovenskega izseljensktva«, ki so ga podpisali SIM, SAZU, Filozofska fakulteta, NUK, IZDG, Ameriška bratska zveza, Progresivne Slovenke Amerike, SNPJ, Direktorij Slovenskega narodnega doma na St. Claire Ave. v Clevelandu. Praksa je bila, da so bili časopisi in drugi tisk oddani v NUK, arhivsko gradivo pa je zbirala SIM. Čas od 1960–63 označuje delovanje iniciativnega odbora za zbiranje zgodovinskega gradiva in pisanje zgodovine slovenskega izseljenstva. Zaostritev vprašanja glede pošiljanja izseljenskega gradiva v Slovenijo nastane z ustanovitvijo Immigration History Research Centre (University of Minnesota, St. Paul) leta 1965 oziroma že pred tem. Predhodnik IHRS je bil Recent Immigrant Archives pod vodstvo Mary Molek. IHRS (kot tudi omenjeni predhodnik) je zbiral in še vedno zbira gradivo priseljencev iz vzhodne in južne Evrope. Spor je nastal med Molkovo in direktorijem Slovenskega narodnega doma v Clevelandu na eni strani in direktorijem in SIM na drugi strani. Predmet slednjega spora je bil ideološke narave, saj se je SIM obračala le na napredne organizacije v ZDA, to je tiste, ki so bile naklonjene Jugoslaviji in njenemu družbenemu redu. Leta 1964 zasledimo sklep SIM, da ne bo več pozivala k zbiranju gradiva, naredila popis zbrane in da bo manjkajoče dele dopolnila z mikrofili, kopijami ali dvojniki. Junija istega leta je prišlo v Ljubljani tudi do razgovora med zgodovinarjem Franom Zwitterom in T. L. Smithom (nekdanjim direktorjem Center for Immigrants Studies na Univerzi v Minneapolisu). Zwitter je zaradi bojzani, da se uniči izseljensko gradivo, zagovarjal njegovo pošiljanje v Ljubljano, Smith pa je bil proti. Vse to kaže na zamotnost vprašanja zbiranja izseljenskega gradiva.

Že od leta 1963 je deloval Študijski center za zgodovino slovenskega izseljensktva pri predsedstvu SAZU (do 1982), ki je imel med drugimi nalogami zapisano tudi zbiranje in objavljanje pomembnega gradiva za zgodovino slovenskega izseljenstva. Decembra 1965 se je v okviru SIM ponovno obudila misel o ustanovitvi izseljenskega muzeja. Mnenja o organiziranosti muzeja so se razlikovala, npr. od stališča zgodovinarja F. Zwittera, ki si ga je zamišljal kot del raziskovalnega študijskega centra, v okviru katerega bi delovali tudi specializirani knjižnica in arhiv, do stališča direktorja Narodnega muzeja v Ljubljani, antičnega in kulturnega zgodovinarja Jožeta Kastelica, da bi moral biti muzej del Narodnega muzeja v Ljubljani. Fran Zwitter je o pobudi za izseljenski muzej poročal tudi na seji Sveta omenjenega Študijskega centra 5. januarja 1966. Še vedno je muzej videl v okviru Študijskega centra, kjer naj bi razstavljali grafikone in gradivo, ki bi dokumentiralo izseljevanje s slovenskega ozemlja, vse pa kot rezultat raziskovalnega dela: »Zato naj zaživi študijski center, ki naj bi se imenoval muzej ali kako drugače in bi lahko imel prostore v Adamičevi rojstni hiši.«

Končno je bila sprejeta odločitev, da raziskovalni (študijski) center s knjižnico in arhivom ostane v Ljubljani, izseljenski muzej pa naj bi našel domovanje v Adamičevi rojstni hiši. Še vedno pa je menil, da mora SAZU na primeren način sodelovati pri njegovem nastajanju. (Gradivo o gornjih dogajanjih hrani arhiv Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU.) Vse to so bili tudi začetki današnjega inštituta, gostitelja naše okrogle mize, ki je deloval od 1982–86 kot Inštitut za izseljenstvo SAZU, od 3. novembra 1987 pa deluje pod današnjim imenom.

Že v drugi polovici šestdesetih let je prišlo do ločitve zbiranja gradiva na eni strani (SIM, NUK, arhivi in kasneje Inštitut za slovensko izseljenstvo) ter muzejsko dejavnostjo na drugi. Pobudo za slednjo so prevzeli etnologi. Ustanovljena je bila Adamičeva spominska soba v njegovi rojstni hiši v Blatu pri Grosupljem, ki jo je kasneje prevzelo v oskrbo Društvo pisateljev Slovenije. In kaj je danes z njo? Več o današnjem stanju bodo verjetno povedali predstavniki drugih ustanov, ki so prisotni na današnjem srečanju. In ker sem končal z muzejsko dejavnostjo, prosim kolegico, etnologinjo Dašo Hribar, da nam predstavi svoje področje.

D. Hribar: Hvala lepa. Najprej bi se vam zahvalila za vabilo na to okroglo mizo. Vendar, ker sem tukaj prva na vrsti, ne mislite, da ima naš muzej, to je Slovenski etnografski muzej, tudi vodilno vlogo med muzeji. Pač, tako je naneso in hvala lepa za besedo. Mogoče najbolj pomembna posebnost Slovenskega etnografskega muzeja je ta, da je v septembru lanskega leta, se pravi, ni še leto tega, začel v našem muzeju delovati kustodiat, ki ima štiri sklope, in sicer za: (a) slovenske izseljence, (b) zamejce, (c) pripadnike tujih etničnih skupin in pa za (č) narodne manjšine na Slovenskem. Vse štiri omenjene tematske sklope vodim sama. Tako je področje slovenskega izseljenstva le eno od štirih sklopov. Trenutno se v sodelovanju z Narodno in študijsko knjižnico v Trstu ukvarjam s pripravo fotografske razstave s področja slovenskega tržaškega zamejstva. Upam pa, da bom kmalu imela možnost, da se bom lahko bolj posvetila tudi vprašanju slovenskega izseljenstva. Zakaj je ta kustodiat v našem muzeju nastal? Omeniti moram, da je pravzaprav to edini tovrstni kustodiat med slovenskimi muzeji. Tako je naš muzej edini, ki ima to organizacijsko obliko, ki vključuje slovensko izseljenstvo in ima zaposlenega posebnega kustosa. To nam daje nekoliko več možnosti, da damo temu področju večji poudarek in morda tudi kaj uspešnega naredimo.

Naš muzej na Metelkovi v Ljubljani se pripravlja na postavitve stalne razstave, za katero upamo, da bo uresničena nekje v petih oziroma šestih letih, kar pa je odvisno od prenove stavbnega kompleksa ob Metelkovi ulici v Ljubljani. Je pa tako, da naš muzej trenutno razpolaga z zelo malo tovrstnega gradiva, se pravi tako s področja izseljenstva kot tudi ostalih treh sklopov, ki sem jih navedla. Ker je to etnografski oziroma etnološki muzej, pri katerem je etnična komponenta zelo pomembna, je nujno, da napreduje z zbiranjem tega gradiva, da bi lahko predstavili slovenski prostor v polnem obsegu. Se pravi, da bi vključili tudi izseljence in ostale, kar je bilo doslej pri našem zbiranju precej ob strani.

Nekaj gradiva v našem muzeju je, in ko sem bila povabljen na to okroglo mizo, sem se nekako pripravila v tem smislu. Kar bom povedala, je zgolj informacija oziroma seznanitev o tem, kaj hranimo v našem muzeju, in to z upanjem, da izvemo tudi, kaj hranijo drugje, ker bo nujno sodelovanje vseh imetnikov tovrstnega gradiva tudi pri pripravi naše razstave. Se pravi, gradivo, ki ga imamo v našem muzeju, ni samo gradivo, ki je nastalo pri izseljencih, kar naj bi bila bistvena točka pogovorov na tej okrogli mizi, ampak je to gradivo dejansko skupek tudi drugega gradiva. Imamo izseljensko gradivo, ki je nastalo v tujini, to je zlasti fotografsko gradivo; prva fotografija, ki jo hranimo pri nas, je iz leta 1893. Potem imamo okrog 50 fotografij izseljencev. To so v glavnem portreti, ki so jih sami izseljenci pošiljali domov svojim svojcem. Te fotografije so bile pridobljene na naslednjih področjih po Sloveniji: v Škocjanskih hribih, v Predgradu, v Dolenji vasi pri Cerknem, v Šmartnem, Šmihelu, Kostelu, Planini pri Rakeku in na Drenovem griču. To je torej fotografsko gradivo iz tega obdobja, se pravi iz obdobja od konca 19. stoletja pa nekje do leta 1920. Potem nastane velika praznina in naslednje fotografije najdemo potem šele iz obdobja 50-ih, 60-ih, zlasti pa 70-ih let, in sicer so to portreti in druge fotografije izseljencev, živečih po evropskih mestih, zlasti iz vrst ekonomske emigracije. Teh fotografij je kar precej, so zelo zanimive, če bi koga zanimala. Potem pa je naslednji večji sklop fotografij že iz novejšega obdobja. Večinoma so to fotografije, ki jih je v naš muzej prinesla dr. Breda Čebulj Sajko leta 1985, ko je diplomirala in je pripravila v našem muzeju razstavo na podlagi svoje diplomske naloge, in sicer o slovenskih izseljencih v Avstraliji. Teh fotografij je kar dobrih 100 in prikazujejo izseljence, živeče v Avstraliji, motive ob njihovem prihodu na obiske domov in pa tudi fotografije, ki so jih odnesli s seboj ob odhodu in kažejo njihovo življenje doma, to je pred odhodom v Avstralijo. Mogoče bo gospa Breda še sama kaj več povedala o tem gradivu. Najnovejše fotografije imamo iz julija leta 1995, ob obisku skupine slovenskih izseljencev iz Milwaukeeja v našem muzeju in v ljubljanskem Kliničnem centru. No, to je bilo nekaj besed o fotografskem gradivu.

Potem hranimo še t. i. pisno gradivo, to je različne terenske zapise kustosov iz Slovenskega etnografskega muzeja. Namreč, v 50-ih in 60-ih letih je bilo zelo plodno terensko raziskovanje v našem muzeju, to so opravljale t. i. Orlove terenske ekipe, za katere ste verjetno že slišali, ki se imenujejo po takratnem direktorju muzeja dr. Orlu. To so popisi izseljevanj, in sicer iz Šentjurja, Škocjana, Šmarja-Sap, Šentvida pri Stični, Žužemberka, Notranjske, iz posameznih predelov, pa iz Bele krajine (v okolici Drašičev) itn. Ti terenski popisi so dejansko vezani ne toliko na izseljence same, ampak na vplive izseljevanja, kakršne je to izseljevanje imelo v kraju samem, se pravi, kaj je pomenilo to izseljevanje za določeno področje. To bi bilo bistveno o tem, kaj hranimo v našem muzeju.

Pravih predmetov ali še vse tisto, kar ste našli kot izseljeniško gradivo, pa v našem muzeju nimamo. To kaže, da je pred nami še zelo veliko dela. Menim pa, da je zelo dobro, da se je ustanovil omenjeni kustodiat v našem muzeju, kar je bila ideja že od leta 1994, se pravi, kar dobrih 5 let se je muzej nekako trudil, da je do prišlo

realizacije te ideje. V muzeju deluje 8 kustodiatov: za področje ruralnega gospodarstva, običajev, noš itd. in vsak kustos je dejansko zelo zaseden, zaposlen s svojim delom in so zato ta področja, ki sem jih naštela in ki jih pokrivam, vedno nekako izpadla. Vedno bolj se utrjuje zavest, da je tudi to področje zelo pomembno. Toliko za sedaj.

M. Drnovšek: Hvala lepa zaenkrat. Muzeji so po predstavitvenem delu blizu galerijam, zato prosim kolegico Ireno Mislej, da nam spregovori o izseljenskem gradivu na umetniškem področju.

I. Mislej: Ko me je kolega M. Drnovšek prosil, da za to okroglo mizo pripravim kratek, a jasen pregled umetniških del, ki se nahajajo v zbirkah v Sloveniji v galerijah (predvsem v likovnih galerijah in muzejih), se mi je postavilo vprašanje, kako gledati na umetnine s tega pričevalskega vidika, z vidika varovanja gradiva, ki je povezano s preučevanjem izseljenstva. Dovolite primer: tukaj v tej dvorani (Mala dvorana ZRC SAZU, opomba urednika) imamo nekaj umetniških del. Če bi vas vprašala, kaj je na določeni sliki, ki je umetniško delo, pomembnejše, ali njena likovna vrednost ali dokumentarno sporočilo, mi bi težko odgovorili, saj je ravnotežje med obema vsebina od umetnine do umetnine zelo različno.

Če govorimo o izseljenstvu in umetnosti, moramo najprej izhajati iz spoznanja, da ne obstaja neka izseljenska slika, ne izseljenski kip, obstajajo umetniki, ki so se izselili na tuje, včasih formirani, včasih zelo mladi, tako da so se potem v tujem okolju izoblikovali. Obstaja seveda umetnost, ki nastaja ali je nastala znotraj posameznih skupnosti, ampak umetnost je vedno individualno početje, je izrazit odgovor na subjektivno potrebo po izpovedi, tako da je zelo težko govoriti o umetnosti v povezavi z množičnim izseljevanjem. Umetniki so se praviloma izseljevali zaradi lastnih vzrokov, npr. v prejšnjem stoletju zaradi študijskih ciljev, ker na Slovenskem ni bilo umetniških šol ali akademij. Tudi v današnjih dneh se umetniki odločijo za odhod v razvitejšie centre, npr. v New York ali Pariz. Tudi če vztrajamo z uporabo oznake »izseljenski umetnik«, se moramo zavedati, da se tudi danes izseljujejo nekateri umetniki. Lahko se tudi vprašamo, ali je vse tisto, kar ustvarjajo v tujini, sploh možno imeti za izseljensko umetnost? Gotovo ne. Umetnost, ki nastaja na tujem ali ki je nastajala na tujem, je lahko predmet raziskovanja in proučevanja zgodovine izseljenstva. Je pa predvsem predmet raziskovanja in proučevanja likovnih dogajanj. Slika – ali kip oz. arhitektura – nastane vedno v nekem določenem okolju, v nekem določenem času, tako da ima poleg likovne vrednosti tudi vedno drugo sporočilno vrednost.

Bi bila pa zelo nepravilna do svoje stroke, če bi dala prednost dokumentarni vrednosti pred likovno kvaliteto, pravzaprav se na tem področju včasih razhajamo s kolegi drugih strok, ki dokumentirajo tisto umetnost, ki je bolj pogosto prisotna v slovenskih skupnostih po svetu, a je samo rezultat želja po ilustraciji, želja po aplikativni rabi likovnih stvaritev. Kot sem rekla, umetniki so se vedno izseljevali v glavnem zaradi individualnih želja, njihov razvoj pa je tudi strogo individualističen. Seve-

da imamo tudi primere, ko so umetniki šele zrasli in se izoblikovali v teh izseljenskih skupnostih, s katerimi so negovali zelo tesne odnose.

Pravzaprav najstarejši primer pridobitve likovnega dela iz izseljenstva za pomembno stalno zbirko na Slovenskem izhaja prav iz klasičnega okolja slovenskega izseljenstva, to je iz Clevelanda. Narodna galerija je sredi tridesetih let 20. stoletja dobila iz Clevelanda v dar sliko, ki so jo rojaki odkupili od umetnika Gregorja Peruška (oz. Harveya Pruschka, kakor se je v ZDA imenoval) s sredstvi, ki so jih pridobili s pomočjo organiziranega zbiranja denarja. Namen te akcije je bila skupna želja rojakov, da bi bili s sliko prisotni v takrat najvišji, vrhunski ustanovi na galerijskem področju v Sloveniji. Ta slika je še danes del stalne zbirke Moderne galerije (z delitvijo fonda med Narodno in Moderno galerijo je slika prišla v last ustanove, ki se ukvarja z umetnostjo 20. stoletja). Če greste danes na ogled stalne zbirke, boste v Moderni galeriji zlahka opazili to sliko, ker gotovo nima dosti skupnega z umetnostjo, ki je nastala ob istem času v Sloveniji. Naslov jo že opredeljuje: Simfonija ameriškega zahoda. Sicer včasih moji kolegi uvrščajo sliko in njenega avtorja v slovenski ekspresionizem, a je ta kategorija neuporabna za ameriško likovno umetnost dvajsetih let 20. stoletja. Ameriški strokovnjaki uvrščajo Peruška med »regionaliste«. Slika je gotovo ena najbolj markantnih slik po svoji likovni sporočilnosti. Pozneje so še druga umetniška dela prišla v zbirke. Niso bila sicer pridobljena s tako množično kampanjo za odkup, ampak velikokrat so bila podarjena ali prevzeta z odkupom zapuščine.

Je pa pravzaprav treba priznati, da je v stalnih zbirkah na Slovenskem izredno malo del, ki so nastala v izseljenskih skupnostih. Zakaj jih je tako izredno malo? Ne samo zaradi tega, ker je velika razlika med pridobitvijo dokumentacije ali mikrofilma in prenosom umetniškega dela iz tujine, ampak tudi zaradi tega, ker večina teh likovnih stvaritev je nastala v nekem okolju, kjer je umetnik organsko zrasel, in velikokrat s prihodom teh del v Slovenijo ne dosežemo pravega vrednotenja njihove umetniške kvalitete. Zelo težko je vzpostaviti vzporednice med okoljem, kjer je neka umetnina nastala, in sočasnim umetniškem dogajanjem v Sloveniji. Prav zaradi tega se pogosto dela krivico tistim ustvarjalcem v izseljenstvu, ki so v deželah, kjer so delovali in ustvarjali, praviloma bolje ovrednoteni kot v Sloveniji. Včasih so tiste slike karikirane ali – preprosto rečeno – za nas samo folklor. Tistih del, ki nastajajo v oddaljenih sredinah, se praviloma ne jemlje pretirano resno v naših umetnostnozgodovinskih razpravah ali pregledih. Po drugi svetovni vojni so slovenske galerije ali muzeji prejeli v dar ali pridobili nekatera dela, ki so vredna po likovni kvaliteti in sodijo v sam vrh umetnosti. Skoraj vedno je bilo to povezano s posebnimi okoliščinami ali z izrecno voljo samega umetnika. Na primer zapuščina arhitekta Viktorja Sulčiča, tako dokumentarni kot tisti del, ki ima likovno vrednost – risbe in akvareli – je prišla v Slovenijo po izrecni želji njegove vdove. Večino del hranijo v arhitektovem rojstnem Križu pri Trstu, nekaj jih je pa odkupil goriški muzej. Dela so – žal – bila zelo redko predstavljena javnosti.

V sedemdesetih letih se pa je zgodil primer, ki je svojevrsten in žalosten. V galeriji Božidarja Jakca v Kostanjevici na Krki so pripravili izčrpno predstavitev del Fran-

ceta Goršeta. Na razstavi so bila vključena tudi njegova dela iz emigracije. In njegovo delovanje v emigraciji je bilo povod za uradno prepoved otvoritve in zaplembo že natisnjenega kataloga s spremnim tekstom dr. Franceta Steleta. Po tisti razstavi, ki ni bila odprta, so vendarle nekatera dela ostala v Sloveniji, kmalu pa je sam Gorše osnoval zbirko na Koroškem, v lastni domačiji. Tam je nastala potem njegova galerija in tako se je v bližnjem zamejstvu ohranila večina njegovih del, nastalih zunaj Slovenije. Pred letom in pol je pa Kostanjevica na Krki dobila v dar ne zelo številno, a lepo zbirko Goršetovih del, darilo gospe dr. Bratine v imenu pokojnega moža, ki je bil umetnikov podpornik v Kanadi. Zbirka kipov in risb je bila predstavljena javnosti in je doživela celo izid kataloga, tako da obstaja natančna dokumentacija.

V Umetnostni galeriji v Mariboru hranijo nekatera dela pomembnega kiparja Milana Vojske, ki je emigriral v Avstralijo in tam napravil pomembna monumentalna kiparska dela, v Mariboru pa hranijo predvsem kipe iz časa pred izselitvijo. V katalogu njegove pregledne razstave pa je zbrana dokumentacija tudi o avstralskem opusu.

V Domžalah hranijo zbirko, ki jo je kipar France Ahčin podaril rojstnemu kraju. S tem – bilo je to še v Jugoslaviji – je celo odprl boleče vprašanje odnosov z domovino znotraj tako zaprte skupnosti, kot je bila slovenska politična emigracija v Argentini. Umetnik si je upal ubrati pot domov, ne glede na politični režim, ne glede na predsodke same emigracije pred takratno socialistično ureditvijo, in je na ta način ohranil velik del svojih kipov v rojstnem mestecu. Kmalu zatem je umrl v Argentini. Del te zbirke je postavljen na ogled v Kulturnem centru v Domžalah, kjer je tudi glasbena šola.

V zamejstvu, predvsem na avstrijskem Koroškem, je – poleg Goršetove zbirke v Svečah – v katoliškem domu v Tinjah zbrano največje število umetniških del na slovenskih tleh, ki so nastala zunaj tega ozemlja, in sicer del Stanislava Rapotca, slovenskega slikarja iz Avstralije. Poleg teh imamo samo eno njegovo sliko v stalni zbirki v Kostanjevici na Krki. Razlog, da Kostanjevica poseduje to lepo sliko, je dejstvo, da je bil Rapotec Goršetov prijatelj in da je z njim prihajal v Kostanjevico, ko je pripravljal svojo razstavo. Rapotčeva slika je bila darilo avtorja.

Zanesljivo ni v slovenski galeriji nobenega odkupljenega dela iz vrst izseljenskih avtorjev, to pomeni, da nobena pomembna galerija v okviru svojega programa odkupov ni pridobila kako delo od slikarja na tujem. Moderna galerija ima sicer v svoji zbirki, poleg Peruškove slike, dva mala kipca, dve skulpturi Franceta Ahčina, ki ju je ob priliki velike razstave v Domžalah ponudil galeriji sam umetnik. Takih ponudb s strani izseljenskih umetnikov je bilo v preteklosti več. Moderna galerija je sicer sprejela Ahčinovo delo, pred leti pa je zavrnila darilo grafik in risb Božidarja (Teda) Kramolca, ki po drugi strani še čaka na odkup imenitnih risb iz taborišča Gonars s strani Muzeja za novejšo zgodovino. Velikokrat se tudi zgodi, da so naše vrhunske galerije zelo konzervativne pri vključevanju novih del v svoje zbirke. Po osamosvojitvi Slovenije se je pojavilo na slovenskih tleh tudi nekaj zbirk iz emigracije, ki so nastale, podobno kot Bratinova, ki smo jo prej omenili. Najvidnejša je zbirka dr. Janeza Arneža, ki je doživela tudi predstavitev javnosti v Dobrovem na Goriškem.

Poleg problematike, ki sem jo nakazala glede del, ki so lahko dokumentarni vir za preučevanje slovenskega izseljenstva, je treba vsaj omeniti, da imamo na Slovenskem nekaj pomembnih zbirk umetniških del, ki niso nastale na naših tleh. Npr. sama ustanova, ki jo vodim, to je Pilonova galerija v Ajdovščini, hrani celosten Pilonov opus, od tistih klasičnih del, ki jih poznamo, pa tudi dela iz njegovega bivanja v Parizu. Ali je Pilon klasičen izseljenec ali ne, je seveda vprašanje. Izselil se je, tako kot mnogo drugih, tudi z namenom, da bi svobodneje ustvarjal, in ne samo da bi si zagotovil boljše materialno življenje. Pilonova galerija skrbi tudi za bogat arhiv, ki ga je Pilon ohranil in kjer je tudi gradivo o izseljencih v Franciji. Druga pomembna zbirka del, nastalih na tujem, je v gradu Dobrova v Brdih. Gre za grafično zbirko Zorana Mušiča. Omenimo lahko tudi zbirko Avgusta Černigoja, zamejskega ustvarjalca, čigar dela so ohranjena danes v Lipici, in ne več v Trstu. Sodeč po teh zadnjih primerih bi lahko sklepali, da je Slovenija le pokazala neko pripravljenost, da ohrani umetniška dela, ki so nastala v tujini, a žal ne moremo govoriti o sistematičnem načrtu. Ob razmišljanjih o neki muzejski zbirki ali celo nekem izseljenskem muzeju bo treba upoštevati tudi likovno umetnost. Pričakovanje, da bodo dela izbrana bolj zaradi njihove likovne kvalitete kot pa dokumentarne sporočilnosti, se mi zdi naivno. V takšen muzej bo lahko vključeno gradivo, ki ima visoko umetniško vrednost, kot npr. knjižna ilustracija, likovna oprema slovenskih cerkva, likovna oprema slovenskih domov in podobno.

M. Drnovšek: Najlepša hvala, mogoče še kaj več v diskusiji. Ker je meja med umetniškim in filmskim svetom in tudi gradivom zelo blizu, prosim Lojza Tršana, da spregovori o tej kategoriji gradiva.

L. Tršan: Govoril bom, kot je nakazal g. Drnovšek, o filmih o izseljencih v Slovenskih filmskem arhivu pri Arhivu Republike Slovenije. V tej instituciji, ki jo kratko imenujemo SFA, hranimo sorazmerno veliko filmov o življenju slovenskih izseljencev.

V ZDA sta snemala Božidar Jakac in Anton Grdina. Jakac je leta 1929 odšel v ZDA, kjer je veliko potoval po različnih mestih, od New Yorka prek Chicaga, Washingtona, Detroita do Pittsburgha. Največ se je zadrževal v Clevelandu, ameriški Ljubljani, kjer je snemal tudi življenje izseljencev, njihove hiše, družabno in kulturno življenje z narodnim domom, piknike, procesije, pa tudi njihovo gospodarsko življenje, npr. polnilnice pijač, trgovino z vinom in drugo. Drugi filmi iz obdobja pred drugo svetovno vojno so še Petintridesetletnica Kranjske slovenske katoliške jednote v Jolietu v Illinoisu iz leta 1929, potem Šestintridesetletnica iste organizacije v Detroitu iz leta 1932, Slovesnost ob odkritju spomenika škofu Frideriku Baragi iz leta 1935, kjer je bil tudi prisoten ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman, ter še trije filmi, ki so bili brez naslova in smo jih naslovili Slovenski izseljenci, s prikazom izseljencev v Kansasu in Oregonu, tovarne slamnikov, kjer so delali predvsem izseljenci iz okolice Domžal.

Po drugi svetovni vojni imamo dokumentirano proslavo 1. jugoslovanskega dne

in 1. slovenskega dne (leta 1946 v Clevelandu) ter film z naslovom Slovenska izseljeniška zadruga, film o srečanju jugoslovanskih izseljencev v 50-ih ali 60-ih letih nekje na jugu ZDA. Po drugi svetovni vojni so slovenski snemalci snemali tudi obiske izseljencev v domovini. Med njimi naj omenim predvsem Izlet v domovino režiserja Zvoneta Sintiča iz leta 1952, reportažo o obisku izseljencev v matični domovini in Domo-tožje iz leta 1956 režiserja Borisa Gorjupa o spominih izseljenca na domovino, ki je nekakšna samorefleksija. Filme, ki so propagirali obiske v domovini, je snemal tudi Stane Lenardič, in sicer za znanega organizatorja potovanj, agencijo Kollander iz Clevelanda, ki je skrbela za obisk slovenskih izseljencev, in to za res množične obiske domovine. Naslovi teh filmov so: Veselo srečanje iz leta 1967, potem With Kollander to Slovenia iz leta 1971 ter Polka festival in Beautiful Slovenia iz leta kasneje.

Žal pa moram ob vsem tem omeniti, da bi bilo filmov o slovenskih izseljencih ohranjenih še precej več, če ne bi bili uničeni v požaru hiše Antona Grdine, enega izmed vodilnih slovenskih izseljencev v Clevelandu, še preden jih je lahko od dedičev prevzel v ustrezno hrambo Joe Valenčič, raziskovalec slovenske filmske zgodovine v ZDA in tudi predavatelj na clevelandski univerzi. O njem bom spregovoril še na koncu. Naj omenim, da je v slovenskem filmskem arhivu ohranjeno še preko 30 do sedaj nepoznatih filmov Božidarja Jakca, in to iz predvojnega in povojnega obdobja. Filmi so še v strokovni obdelavi in prikazujejo življenje v ZDA, med drugim tudi slovenske izseljence. Filmi bodo kmalu dostopni zainteresirani javnosti. Vsi do sedaj znani Jakčevi filmi so obdelani v posebnem inventarju. V tem prispevku sem seveda govoril predvsem o izseljencih v ZDA, ker filmov o izseljencih v drugih delih sveta tako rekoč nimamo oziroma jih nimamo evidentiranih. Zato ne vemo, ali ti filmi sploh obstajajo.

Kot sem rekel, bom povedal še nekaj o Joelu Valenčiču, zelo zanimivem in prijetnem možakarju iz Clevelanda. V povezavi s Slovensko kinoteko raziskuje filmske igralce, ki so bili v Hollywoodu. Med temi filmski igralci je najbolj znana gospa z umetniškim imenom Zala Zarana. Potem ko je gospa pred mano (I. Mislej, opomba urednika) govorila o umetnikih na delu v tujini in o izseljencih, sem se spomnil, da bi lahko govorili tudi o slovenskih filmskih igralcih, ki so delovali v tujini. Med temi je najbolj znana zvezda nemega filma iz medvojnega obdobja, to je Ita Rina.

Potem bi omenil še film Tryptichon, ki prikazuje slikarja Anteja Trstenjaka, kako je delal med lužiskimi Srbi. Zelo zanimiv, lep film, ki prikazuje tudi njegova dela v eni izmed mariborskih oziroma štajerskih galerij.

Potem lahko povem še to, da imamo v našem arhivu veliko število – to je okrog 10.000 – diapozitivov Božidarja Jakca. Na njih je tudi mnogo izseljencev. Ti diapozitivi so razjasnjeni in osebe so razpoznavne. Moj predhodnik Ivan Nemanič jih je rekonstruiral s pomočjo gospe Tatjane Jakac. Vedeti moramo, če teh razjasnitev oseb ni, je z odmikom časa vedno težje prepoznati posamezne osebe.

No, zdaj bi zaključil z ožjo tematiko in povedal še nekaj na splošno o filmu. Filmi so za mnoge precej nenavaden, toda za zgodovino 20. stoletja pogosto nenadomestljiv vir, ki je v humanističnih strokah premalo izkoriščen. In to po mojem mnenju

zaradi treh razlogov: (a) malo zaradi bojazni raziskovalcev, ker to ni klasično gradivo na papirju in zaradi tega zahteva drugačen pristop, (b) zaradi razširjenega mnenja, da je veliko tega gradiva ponarejenega in da ne odlikava realnega dogajanja, kar seveda ne drži – vsaj ne v večini primerov, in (c) tretji razlog pa tiči v tem, da je bilo to gradivo do sedaj premalo poznano in da mnogi niso vedeli, da je v slovenskem filmskem arhivu kar preko 4500 naslovov raznih filmov. Od teh filmov je 1798 urejenih kronološko, z vsemi opisi in raznovrstnimi kazali, in objavljenih v treh inventarjih, kar omogoča dokaj eleganten dostop do iskane vsebine. So pa med uporabniki tudi svetle izjeme, to so predvsem muzealci, ki naše filme s pridom uporabljajo pri razstavah, in nekateri profesorji zgodovine s FF v Ljubljani – za animacijo pri svojem pedagoškem delu s študenti.

M. Drnovšek: No, mimogrede povedano: pred dnevi smo imeli v okviru naših Dnevov inštituta predavanje g. Janez Puclja iz Münchna. Predvajal nam je amaterski film oz. mozaik filmov slovenskega amaterskega snemalca iz izseljenskih vrst, ki nam je predstavil življenje izseljencev v Stuttgartu in okolici. Trajal je kar krepko uro. Posamezni filmi, iz katerih je bil sestavljen, so bili posneti od okrog 1968 pa do 1985, s poudarkom na sedemdesetih letih. Motivi so bili različni: izseljenci doma in na delu, njihova praznovanja, npr. Miklavževanje, Binkošti, otroške kolonije, verski obredi, slovenske šole ipd. Danes imajo kljub amaterskemu nastanku izredno dokumentarno vrednost. Dobro bi bilo, da Arhiv R Slovenije vzpostavi kontakt z g. Pucljem in pridobi kopijo filma. Arhiv R Slovenije namreč razpolaga z najboljšimi pogoji za hranjenje filmov, zato bi bilo dobro, da pride kopija tudi v njihov arhiv. Hvala lepa. Nadaljujmo z našim delom in se ponovno posvetimo arhivskemu gradivu. Prosim kolega Mihaela Glavana, da spregovori o Rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice oziroma o izseljenskem gradivu, ki ga hrani omenjeni oddelek.

M. Glavan: Torej zelo na kratko. Bilo že je omenjeno, da je knjižnica – seveda nacionalna (NUK), ena najstarejših institucij, za katero so vedeli tudi vsi izseljenci – od nekdaj imela tudi svoj poseben del, kjer se je zbiralo rokopisno gradivo, se pravi tisto neknjižno gradivo, ki je za nas posebej zanimivo. Kako so te stvari nastajale, ne bom posebej razlagal, saj ste vsi kot strokovnjaki s tem dobro seznanjeni. Nekaj gradiva te vrste je prihajalo v knjižnico že v devetnajstem, močneje pa seveda potem v 20. stoletju, posamezni deli pa največ po drugi svetovni vojni, ko dobimo tudi nekaj večjih celot. Danes obsega približno 31 enot, torej približno 30 enot, za katere lahko rečemo, da so izseljenske po svoji vsebini. Od tega je samo nekaj večjih. Med njimi je najboljše Adamičeva, ki jo je pokojni Pirkovič, kot vam je znano, pripeljal sem že kmalu po vojni. Potem moram omeniti še nekaj teh drugih slovstvenih enot, kot je npr. Rogljeva in še nekaterih drugih ustvarjalcev. Je pa tudi nekaj netipičnih za slovenski slovstveni arhiv, to so arhivske celote izseljenskih organizacij, društev ali ustanov, ki bi po svoji tipologiji morda bolj sodile v klasične arhive, tako kot bi seveda po drugi strani slovstveni literarni opusi veliko bolj sodili v ta naš nacionalni arhiv.

Tako so tovrstna vprašanja, ki so bila danes že večkrat načeta, stalno odprta. Imajo svojo pravno, legalno, se pravi zakonsko stran. Omenjen tip arhiva je vendarle 1.) osebna lastnina tistega, pri katerem je nastal, 2.) je seveda lastnina države, v kateri je nastal, 3.) pa je seveda prisoten interes matične domovine in stroke, da bi se vendarle uvrstil na tisto področje, na tisto mesto, kjer bo najlažje dosegljiv za raziskovanje in najbolj urejen, dokumentiran in hranjen. Tako da je vsa problematika pravzaprav stalno kompromis vseh teh dejavnikov. Zdaj, v najnovjšem času, to ni več tako komplicirano vprašanje, mislim pa, da je najpomembneje, da bi bili vsi ti arhivi dobro obdelani in da bi bile informacije o njih dosegljive vsem. S tem se seveda tudi možnost raziskovanja poveča, čeprav perspektivno je treba le povedati, da neka strokovna temeljna delitev seveda obstaja in je tudi smiselna, kot sem že prej omenil. Se pravi, če mi želimo res umetnost, npr. literarno ali pa likovno, o kateri je govorila kolegica (I. Miselj, op. ur.), ali še kakšno drugo, integrirati k matičnemu narodu, je potem s tega vidika najbrž zelo smiselno, da bi bile te temeljne reči na pravih mestih. Npr. da bi bila skupaj slovenska literatura, ki je pač enotna, če je nastala v slovenščini in so jo napisali Slovenci, in to kjerkoli. Vendar se bo to najbrž tekom časa morda še kaj pregrupiralo, če se ne bo, pa moderna tehnologija, kot rečeno, dopušča, da smo z informacijskimi viri bolj povezani.

Dotaknil bi se samo še enega vprašanja. Mislim, da naši državi – verjetno ste v dnevih, ko jaz nisem utegnil biti dosti tukaj, o tem govorili – zaenkrat še ni uspelo prav posebej dobro organizirati in urediti svojega razmerja do izseljencev. Verjetno smo si v tem soglasni, tako na znanstvenem polju, političnem, gospodarskem in še kakšnem. Mene seveda zanima bolj ta strokovno-znanstveni del. Mislim namreč, da bi morali poleg tega, da postavimo, če sem zelo kratek, temeljne nacionalne institucije (inštituti, knjižnice, univerza, izseljenska matica, društva itd.), ki morajo izseljensko vključevati v svoje delo, je pravzaprav nezaslišano, da nimamo niti izseljenskega muzeja, da nimamo niti izseljenske ulice v Ljubljani, da nimamo obeležij, raziskav. No, na področju literature je ravno v tej inštituciji, kjer sedimo, izseljenska književnost vendarle doživela eno temeljitejšo raziskavo in objavo (*Slovenska izseljenska književnost*, uredila Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič, 3 knjige, Ljubljana 1999, op. ur.). Tako, da je še veliko dela, da ne omenjam seveda področja izobraževanja, informatike in dopolnitev informacijsko dokumentacijskih zadev, ki še v veliki meri niso dorečene oziroma narejene. Na tem področju nas delo še čaka, npr. pretok gradiva in informacij. Mi še zmeraj ne odklanjamo seveda gradiva, ki ga ustvarjalec izrecno želi izročiti naši instituciji, če je take vrste, nikakor pa ne prakticiramo, da bi pri ustvarjalcih ali društvi po svetu terjali ali iskali ali ne vem kako sistematično zbirali tako gradivo. Nasprotno, mi skušamo ljudi ozavestiti o tem, kam njihov osebni, zasebni ali društveni arhiv sodi, če nas seveda o tem vprašajo oz. če smo v takih kontaktih. Torej tako, da se nekako vključujemo tudi na področje te problematike. Je pa naše gradivo, kolikor je izseljenskega, v grobem obdelano, tako da je dostopno raziskovalcem, čeprav moram priznati, da ne v taki meri, kot bi želeli, ker so kadrovska in druga vprašanja vedno problematična. Ker sem že omenil izseljenski slovenski

muzej, mislim, da bi na tem področju resnično bilo treba nekaj storiti, da če nam je uspelo vendarle v teh letih npr. oblikovati državni cerkveni muzej, torej kot neki področni interesni muzej, bi kazalo, da to vendarle naredimo tudi na področju izseljens-tva.

M. Drnovšek: Vabim kolegico Rozino Švent. V okviru naših srečanj je že imela predavanje na temo o D-fondu oziroma o knjigah, ki jih je NUK pridobil iz izseljen-skih krogov. Prosim.

R. Švent: Nadaljevala bi kar tam, kjer je kolega Glavan končal. Večina problemov, ki se dan za dnem konkretno pojavljajo v NUK, je povezanih s tem, da preprosto ni dorečeno, kdo kaj zbira. Zaradi tega pač vse institucije zbirajo vse in s tem se tudi izgubi vsa preglednost nad tem gradivom. V svojem referatu sem še dodatno opozori-la na to, da se v zadnjem času zelo pogosto dogaja to, da enostavno raziskovalci informacije skrivamo drug pred drugim. Vsak ima pač svoje področje delovanja in mislim, da bi moralo biti več tolerance med nami. Tako, recimo, se mi je zgodilo kar nekajkrat, da so se ljudje čisto konkretno pritoževali nad našimi raziskovalci, rekoč: »Saj hodite vedno iste stvari gledat v Ameriko!« Konkretno: raziskovalec, ki dobi v matični domovini sredstva za neko raziskavo v tujini, bi v bistvu moral biti zavezan, da po uporabi zbranega gradiva le-to izroči eni od ustreznih institucij v Sloveniji, da še drugi koristijo to gradivo. V tujino pa bi odšel samo zaradi dopolnitve tistega, česar pač tukaj ni mogel dobiti.

No, kar se tiče gradiva v naši knjižnici, imam na skrbi D-fond, to je razvpiti fond slovenske politične emigracije. Žal v naši knjižnici ni nikogar, ki bi se specialno uk-varjal s samim izseljenskim gradivom. Sama skušam dobiti, ampak to čisto po neki lastni iniciativi, malo bolj obširen pregled nad tem, kaj se v naši nacionalki dogaja z gradivom, ki je po provenienci nastalo v tujini. Moram reči, da stanje ni tako črno, kot na prvi pogled izgleda, kajti nacionalka si je vedno prizadevala dobiti čimveč gradiva in v bistvu so nam bili dobrodošli prav vsi možni viri, samo da pridemo do gradiva. Se pravi, z viri v tujini smo si dopisovali že tudi takrat, ko taki stiki, recimo s politično emigracijo, niti niso bili zaželeni, vse pa s ciljem, da smo pač dobili gradivo. Kon-kretno smo take prošnje naslavljali na Slovensko kulturno akcijo (Buenos Aires, Ar-gentina) in na posameznike. Kot verjetno veste, je bila knjižnica vedno tudi taka insti-tucija, kamor so se »odlagali« ljudje, ki so bili nekoliko politično vprašljivi, recimo Jože Bajc, Žužek. Oba sta imela znance in sorodnike v tujini in sta bila zato zelo primerna človeka, ker sta imela zaupanje tudi pri ljudeh v tujini, s katerimi smo se pač dogovarjali. Kar se tiče recimo pojma »slovenika«, mišljeno je gradivo, ki ga napiše-jo bodisi avtorji, ki so Slovenci, ali pa gre za gradivo, ki govori o sami Sloveniji oz. o Slovencih, poskušamo ta fond v NUK čim bolj kompletirati.

Kar se tiče npr. knjižne produkcije, smo tukaj v bistvu še na najboljšem, kajti knjige so vendarle tak material, ki se natisne v večji ali v manjši nakladi. Tako na hitro rečeno, hranimo v naši knjižnici (NUK) približno 90% knjižnega gradiva. Seveda je

zdaj vprašanje, ali je to res najbolj kvalitetno gradivo. Kar se tiče same ohranjenosti gradiva, je težava v tem, da se je gradivo, ki prihaja k nam iz tujine, tam pogosto hranilo v popolnoma neprimernih prostorih. Poučna je zgodba izpred nekaj let, ko je bila delegacija Slovenske izseljenske matice v Argentini. Pridobljeno gradivo, med njim smo dobili tudi prve letnike *Svobodne Slovenije*, smo morali v celoti razkužiti – zapliniti, ker je bilo v hrbtih vse polno žužkov, in vprašanje je, kakšno je recimo tisto gradivo, ki je ostalo v Slovenski hiši, v njihovi kleti danes.

Kar pa se tiče periodike, imamo številčno (kar se tiče naslovov) sicer tega izredno veliko, samo »vrednost« periodike je odvisna pač od tega, kako popolna je. Sama sem konkretno pregledala svoj D-fond, kjer imamo tudi zelo veliko periodike. V njem je skoraj 200 naslovov, vendar le en sam naslov je popolnoma kompleten. Zato si lahko samo predstavljate, kakšno je stanje pri drugih. Nekaj gradiva imamo tudi v 2–3 izvodih. Pred kratkim me je npr. Breda (Breda Čebulj Sajko, op. ur.) opozorila, da ima tudi ona nekatere stvari iz Avstralije, in verjetno bomo morali iti čisto sistematično od naslova do naslova in se potruditi in pregledati fonde po vseh možnih institucijah. Večkrat se tudi sprašujem, v katerem mediju naj bi objavila tako željo in kako se predstaviti javnosti glede tega, kaj vse zbiramo. Že pred leti sem objavila v *Svobodni Sloveniji* poziv, da NUK zbira to in to gradivo, da nam manjkajo stvari, ampak od tistega »apela« nismo pridobili niti ene same številke. To se pravi, da bomo morali najti neko drugo pot, da bomo bolj učinkoviti.

Kar se drugega tiska tiče in pa zapisov na drugih medijih – mimogrede NUK zbira tudi glasbeno gradivo, npr. plošče, kasete, video kasete itn. – moram priznati, da smo šele v zadnjem obdobju bolj sistematični pri nabavljanju tega gradiva. Mi smo se sicer trudili že prej, da bi to gradivo dobili, samo problem je v tem, da enostavno ne veš, pri katerem viru naj človek najde podatek, da je kakšna stvar izšla. Nekaj podobnega se nam dogaja tudi s kartografskim in slikovnim gradivom, ki ga prav tako hranimo v NUK. Imamo pa še poseben fond drobnega tiska, to so razna vabila za razstave itn.

Kot knjižničarji se neprestano srečujemo s tem problemom, da enostavno ne vemo, kaj in kje iskati. Konkretno, če bi mi bolj točno vedeli, katere stvari so v tujini izšle, bi jih seveda potem tudi lažje poiskali. Sama se že nekaj let navdušujem za idejo, da bi morda preko *Rodne grude* ali kakšnega drugega časopisa enostavno izvedli neko tako akcijo »podarim knjigo ali podarim časopis«. Praktično bi to izgledalo tako, da bi naša nacionalna knjižnica občasno objavila sezname stvari, ki jih iščemo. Ljudje oz. darovalci, ki živijo ponavadi na drugi strani oceana, bi se morali v večji meri odzvati in se zavedati, da je njihova prisotnost v naši knjižnici odvisna predvsem od njihovega odziva na take akcije. Konkretno, da bi se na nek način zakon o obveznem tisku razširil tudi preko meja – npr. kot moralni dolžnostni izvod z njihove strani oz. da bi svoje tiske sami pošiljal v knjižnico.

Med posamezniki, ki so l. 1945 odšli v tujino, je bila precej močna skupina desne katoliške inteligence. Konkretno bi tukaj izpostavila dr. Tineta Debeljaka, ki je bil med drugim velik humanist – on sam se je zavedal tega problema, saj so vse njegove

knjige, ki jih imamo v NUK-u, njegov osebni dar, še več, notri je celo podpis avtorja. To je v bistvu edini možni način, da sproti in pa tekoče dobivamo to gradivo, kajti le tako ga lahko tudi vključimo v tekočo slovensko bibliografijo.

Osnovni princip naše bibliografije je namreč ta, da toleriramo odstopanja največ od 2 do 5 let; če pa gradivo pride v NUK recimo 10 let po tem, ko je bilo natisnjeno, ga pa seveda v slovenski bibliografiji ni, ker je to prevelik odmik od datuma nastanka. Še sreča, da naša Slovenska bibliografija izhaja za nazaj in z nekajletno zamudo, tako da lahko vključimo tudi več teh »zapoznelih« tiskov.

Že prej, ko sem omenila zdomsko – izseljensko periodiko, sem mislila tudi na tisti veliki dar PSA (Progresivne Slovenke Amerike), ki so praktično po celi Ameriki zbirale to gradivo in so ga izredno veliko nabrale, samo spet se je zgodila tragedija, ki se pri gradivu zelo pogosto dogaja. Ker v 60-ih letih seveda druge možnosti ni bilo, so gradivo poslale z ladjo; med prevozom je prišlo do viharja, tako da se je gradivo razmočilo in zelo poškodovalo. Posledica tega je, da danes to gradivo v veliki meri ni dostopno. Imamo ga spravljenega, nekaj smo uspeli mikrofilmati, vendar je nedostopno za uporabnike, ker je tako krhko, da ga poškodujemo, že če ga samo odpremo.

Kolega Glavan je pred tem predstavil naš rokopisni oddelek oz. rokopisno zbirko, kjer je tudi veliko pomembnega izseljenskega gradiva. Kot je že prej omenila Irene (Irene Mislej, op. ur.), da pride pri avtorjih, ki se izselijo, do neke vrste kratkega stika, ugotavljam, da je tudi pri naši zbirki tako. Samo kot primer, imamo stvari od Kunčiča (Kunčič Mirko, op. ur.), Tineta Debeljaka itn., ampak samo do odhoda v tujino, potem pa je velika vrzel za naprej. Mimogrede, tudi pri meni v bistvu nastaja neke vrste poseben (oseben) arhiv, ki je posledica (rezultat) tega dopisovanja. Pisem – gradiva je vedno več in zdaj temu dodajam zraven še elektronsko pošto in verjetno bom morala tudi pri sebi narediti nekaj več reda. Praktično vsak dan odgovarjam na to elektronsko pošto ali v Ameriko ali v Argentino ali v Avstralijo in verjetno se tudi vam dogajajo podobne stvari. Morali bomo tudi to pošto bolj sistematično zbirati in vlagati v fascikle, da bo ta stvar sploh še pregledna.

M. Drnovšek: Pred odmorom dajem besedo še Jožetu Prešernu, čeprav se sam z izseljenskim gradivom na SIM ni neposredno ukvarjal. Omenili smo že vlogo Slovenske izseljenske matice pri zbiranju tega gradiva, zato ga prosim, da spregovori nekaj o vlogi SIM pri zbiranju arhivskega gradiva.

J. Prešeren: Nisem se posebej pripravil za to diskusijo, ker pa že zelo dolgo delam na Slovenski izseljenski matici, bom morda lahko povedal nekaj besed tudi o tematiki, o kateri danes teče beseda. Veste, imam občutek, da še danes marsikomu nista jasni vloga in položaj Slovenske izseljenske matice nekdanj in danes. Osebno vedno bolj ugotavljam, da je bila še do pred nekaj leti Matica po eni strani neke vrste nacionalna ustanova, zadolžena za vse, kar je bilo v kakšni zvezi z izseljenstvom, po drugi pa je bil takrat, kot še danes, njen statusni položaj dokaj neurejen. Vsekakor pa je bila že od vsega začetka ena izmed njenih nalog tudi zbiranje vsakovrstnega dokumentarnega

gradiva o slovenskih izseljencih. Ko smo ravno slišali poročilo filmskega arhiva (Lojz Tršan, Arhiv republike Slovenije, op. ur.), naj povem, da mu je matica prav pred nedavnim izročila v varstvo kar lepo zbirko filmskih trakov, od katerih so bili nekateri posneti že pred drugo svetovno vojno. Seveda pa je bil to le delček zbranega gradiva, saj je bila naša pozornost usmerjena multidisciplinarno, od društvenih arhivov pa do posameznih spominskih zapisov. Prepričan sem, da smo vrsto let kar dobro opravljali tudi to svojo nalogo, čeprav za to nismo imeli posebnega strokovnega sodelavca, razen gospe Mile Šenk, ki je bila poleg urejanja *Slovenskega izseljenskega koledarja* zadolžena tudi za zbiranje zgodovinskega gradiva in ki je vodila tudi posebno zgodovinsko sekcijo, nekakšno predhodnico današnjega Inštituta za slovensko izseljenstvo. Seveda je bilo največ pozornosti posvečene zbiranju gradiva o posameznikih, vidnih društvenih organizatorjih in sodelavcih društev in organizacij ter ustanov. Veliko tega gradiva je še vedno na Matici, nekatere pomembnejše stvari pa so že v Arhivu republike Slovenije in tudi v NUK. Tudi mi smo se pogosto spraševali, kam spada posamezno gradivo, da bi bilo na voljo morebitnim preučevalcem zgodovine slovenskega izseljenstva. Zato je ostalo na Matici še marsikaj, kar bi morda moralo biti kje drugje. Tako so med drugim ostale pri nas tudi številne gramofonske plošče in kasete s posnetki izseljenskih ansamblov in pevskih zborov in podobno.

V zadnjih letih smo v okviru uredništva publikacij zbrali tudi kar lepo zbirko rokopisov in knjig izseljenskih avtorjev, saj smo pomagali tudi pri izdajanju njihovih del, bodisi v lastni založbi ali v sodelovanju z drugimi založbami. Res pa je, da je večina teh knjižnih izdaj tudi v NUK-u. Preučevalec slovenskega izseljenstva ima, kot je bilo omenjeno, res kar precej težav, preden odkrije pravo lokacijo posameznega gradiva, od Arhiva R Slovenije do NUK-a, vašega inštituta ali etnografskega muzeja. Tu pa so še razne galerije, kjer hranijo tudi izseljenska umetniška dela. Škoda, da ni nikjer nobenega zapisa o tem, kje je mogoče kaj najti. Tudi mi se pogosto srečujemo z vprašanjem, kdo je sploh izseljenec. Je to bil Pilon? No, sam se spominjam, da se je v zadnjih letih svojega življenja pogosto oglasil na Matici. Vendar pa, ali je izseljenec tudi Jože Ciuha, ki ustvarja v Parizu? Kot vem, se za predvojne izseljence niso imeli tudi komunisti, bolj so se imeli začasne politične begunce, recimo Tomo Breje, čeprav je v Parizu celo urejal enega prvih izseljenskih časopisov v Evropi, *Glas izseljencev*.

Zbiralci izseljenskega gradiva smo tudi specializirani izseljenski novinarji, kot sem jaz npr. pri *Rodni grudi*. Na tem področju se skoraj vsak dan odkrije kaj novega, kako neznano gradivo, ali pa srečaš kakega dotlej neznanega izseljenca. To smo delali tudi za ceno tega, da so nas imeli za sodelavce Udbe. Res pa je, da smo vedno morali iskati ljudi, zbirati podatke o njih, če smo hoteli o kom pisati, iskati material, navezovati nove stike. Danes vidimo, da je bilo naše delo pogosto napačno razumljeno. Tudi v študiji o kanadskih Slovencih, ki jo je v knjigi izdal dr. Rado Genorio, so na koncu objavljene nekatere pripombe iz anket, s katerimi je zbiral potrebne podatke; tudi tam nekdo piše, da zbira podatke za Udbo. Ko gledam danes nazaj, priznam, da je bilo verjetno marsikaj narobe, ugotavljam pa tudi, da pozitivno vendarle prevaga negativ-

no. Dejstvo je, da je bila večina našega dela opravljenega z razlogom – da se ohrani gradivo iz zgodovine slovenskega izseljenstva v slovenskem nacionalnem spominu, čeprav je bila ta dejavnost vedno nekje na margini dogajanja v stroki. Poudariti moram tudi to, da so prav publikacije Slovenske izseljenske matice, zlasti *Slovenski izseljenski koledar* in revija *Rodna gruda*, še vedno neizčrpan vir informacij za vse preučevalce slovenskega izseljenstva.

Tudi mi na Slovenski izseljenski matici smo veseli, da tako uspešno dela Inštitut za slovensko izseljenstvo, saj je bil že čas, da tej tematiki posvetijo potrebno pozornost tudi osrednje slovenske znanstvene ustanove. Matica bo tudi v prihodnje dajala raziskovalcem na voljo vse gradivo, s katerim razpolaga. Neobdelanega gradiva pa je še vedno dovolj, čeprav je dokaj nepregledno.

M. Drnovšek: Hvala lepa. No, mogoče samo kratka replika v zvezi z razpršenostjo gradiva. Današnja okrogla miza ima namreč ravno ta namen, da dobimo nekoliko večjo preglednost nad razpršenim gradivom, zato sem vabil ljudi iz različnih krogov, ne samo arhivistov, temveč širši krog imetnikov ali poznavalcev slovenskega izseljenskega gradiva. Omenim naj, da so bili povabljeni dr. Bogdan Kolar (Nadškofijski arhiv Ljubljana), dr. Janez Arnež (Studia Slovenica, Šentvid nad Ljubljano), kolega Srečko Brišar, vodja arhivske službe na Ministrstvu za notranje zadeve, in še vrsta drugih, ki se vabilu niso odzvali. Nadaljujmo z delom. Vabim kolega Deana Ceglarja, ki dela na arhivsko dokumentacijski zbirki in informativni dejavnosti na inštitutu in je avtor *Vodnika po arhivskem gradivu* našega inštituta. Vodnik ste danes dobili v roke vsi udeleženci, avtor pa vam ga bo na kratko predstavil. Prosim.

D. Ceglar: Hvala lepa. Najprej pozdravljam vse udeležence in se vam zahvaljujem za udeležbo. *Vodnik po arhivskem gradivu ISI ZRC SAZU*, katerega izvod ste tudi sami dobili, je prvi objavljen vodnik po izseljenskem arhivskem gradivu, ki ga hrani naš inštitut. Glavni namen izdaje vodnika je objava pregleda arhivskega gradiva in njegovo približanje čim širšemu krogu uporabnikov, in sicer doma in v tujini. Ideja njegovega nastanka je tesno povezana z izdelanimi popisi arhivskega gradiva, ki so nastajali v preteklosti in sem jih sam nadaljeval od leta 1999, ko sem začel urejati in popisovati arhivsko gradivo na inštitutu kot dokumentalist–arhivist in sem ohranil že utečeni način oz. sistem popisovanja ter na novo označil arhivske enote, škatle in mape ter poenotil koncept zbirke. Konec leta 1999 in v začetku 2000 sem izdelal iz že obstoječih in novih popisov tako imenovani *Popis arhivskega gradiva ISI ZRC SAZU*, ki je dostopen v obliki zapisa na disketi v Wordu 6.0 in obsega približno 115 strani. *Popis arhivskega gradiva ISI ZRC SAZU* vsebuje natančen popis oz. seznam arhivskega gradiva do stopnje posameznega dokumenta. Vzporedno z izdelavo popisa in kasneje vodnika je bila opravljena tudi inventura stanja gradiva v zbirki. Popis, ki je bil izdelan do februarja 2000, obsega natanko 106 arhivskih škatel gradiva, kar pomeni 10,5 t. m. arhivskega gradiva. Na temelju tega popisa sem od februarja do aprila 2000 uredil in pripravil za objavo *Vodnik po arhivskem gradivu ISI ZRC SAZU*, ki

obsega skupaj 65 strani z fotografijami in kazalom. Tako kot popis tudi vodnik sledi sistemu popisovanja arhivskega gradiva, ki je bil uveljavljen v 80-ih letih. Vodnik je razdeljen po geografskem kriteriju na pet osnovnih skupin, to je na posamezne kontinenta glede na izvor oz. provinieno gradiva, razen pete skupine, ki predstavlja slovensko izseljenstvo na splošno, in sicer:

- skupina predstavlja Severno, Srednjo in Južno Ameriko,
- skupina Avstralijo,
- skupina Afriko in Azijo,
- Evropa in
- Splošno o slovenskem izseljenstvu.

Vsaka skupina se deli po geografskem principu še na podskupine, recimo Severna Amerika se deli na ZDA in pa na Kanado, Evropa se deli na zahodno, srednjo, vzhodno in južno Evropo. Specifičnost arhivskega gradiva zbirke, ki jo predstavlja vodnik, je v tem, da je poleg večinoma originalnega arhivskega gradiva v njej ohranjene tudi veliko časopisne dokumentacije, drobnega tiska, brošur, vabil, letakov, programov prireditelj, značk, zastavic društev in podobno. Za to gradivo je značilna vsebinska raznovrstnost, ki je predstavljena tako, kot je bilo arhivsko gradivo urejeno. Jedro zbirke, ki jo predstavlja *Vodnik*, je gradivo, ko so ga slovenski izseljenci pošiljali SIM, SAZU-ju in pa našemu Inštitutu za slovensko izseljenstvo. Zaradi hitro razvijajoče se računalniške tehnologije komunikacij sem želel vpeti *Vodnik* tudi v sodoben informacijski tok, zato je dosegljiv tudi na naših spletnih straneh (naslov je objavljen v predgovoru samega vodnika) pod rubriko zbirke. S tem bo najširšemu krogu uporabnikov tovrstnega gradiva dosegljiv zaenkrat sicer samo v slovenščini. Za konec naj predstavim izgled vodnika na internetu. (D. Ceglar je nazorno podal prikaz možnosti uporabe, op. ur.) Za njegovo branje potrebujete tako imenovani program Acrobat reader 4.0, ker je v PDF formatu, drugače same oblike vodnika nisem spreminjal, ampak sem v bistvu v celoti prilagodil spletnim stranem. Zaenkrat je na internetu samo vodnik, ker popisa zaradi prevelikega obsega ne bo; kdor si bo želel pogledati popis arhivskega gradiva do stopnje posameznega dokumenta lahko, naj uporabi disketo.

M. Lukšič Hacin: Če se lahko dodatno vključim v pogovor. Pred kratkim smo se z Arhivom R Slovenije pogovarjali o možnosti uporabe računalniškega programa Armida, namenjenega popisovanju arhivskega gradiva. Vendar je sedanja verzija Armide že zastarela, nova pa ni še dostopna oziroma izdelana. Ko bo, se bomo vključili v ta arhivski sistem.

M. Drnovšek: Vključil bi se v debato v povezavi z nastankom inštitutskega vodnika. Dejansko je jedro zbirke, ki jo hrani Inštitut, nastalo v času gospe Mile Šenk, ki je prišla na Inštitut iz SIM. Kasneje smo pridobivali gradivo tudi z darovi in v zadnjem času, dejansko pred leti, tudi z nakupi drobcev gradiva. Bistveno pa je, da je bila zbirka urejena po nekih načelih, ki niso popolnoma arhivski in so bili uveljavljeni še

pred mojim prihodom na Inštitut. Vendar smo ta sistem obdržali. Uveljavili pa smo osnovne prvine, ki v arhivski stroki veljajo za splošne vodnike, npr. določitev imena fonda ali zbirke, določitev okvirne letnice fonda ali zbirke, navedbo količine, kratek opis vsebine ipd. Ob tej priliki bi rad rekel to, kar bi moral pravzaprav v zaključku, da je želja organizatorjev te okrogle mize, da bi dobili podobne preglede gradiva tudi za ostala področja. Zelo v redu je tudi dostopnost popisa na medmrežju, saj lahko stalno dopolnjuješ popis z novimi podatki. Kljub temu pa smo se odločili tudi za tiskano izdajo vodnika, ker je pač prva doslej. Ponavljam pa željo, da bi izšli tudi (tematski) popisi (izseljenskega) muzejskega, umetniškega, filmskega in drugega gradiva. Nekaj podrobnejših popisov že imamo, npr. za področje časopisnega gradiva (NUK), tudi filmskega gradiva, o čemer je govoril kolega Lojz Tršan, del gradiva je popisano tudi v splošnih arhivskih vodnikih (npr. Vodniku po fondih in zbirkah ARS) in še kje. Če ne vodniki, bi bile zaželeni vsaj problemske razprave na omenjeno tematiko. Zato bo namen objav diskusij z okrogle mize v tem, da spodbudi posameznike in ustanove, ki hranijo to gradivo, da publicirajo čim več informacij o njem. Nepreglednost tega gradiva, marsikdaj tudi njegova zamolčanost, ni neznana tudi v naših krogih. Objava evidenc, popisov in sprotnih informacij o gradivu bi pomenila korak dalje. Kolega Ceglar želi besedo.

D. Ceglar: Verjetno ste opazili, da pri predstavitvi vodnika večkrat uporabim trditev, da sem popisoval gradivo, kot je bilo že v navadi. Kot je bilo utečeno. Na temelju tega sta izdelana tudi popis in vodnik. Jaz sem koncept samo prilagodil pač popisom, ki – kot je omenil že Marjan Drnovšek – mogoče kdaj ne ustrezajo arhivskim pravilom, ampak sem se zaradi količine gradiva (106 škatel) osredotočil na način, ki je bil že utečen iz preteklosti. Za tistega, ki se s takim gradivom ukvarja (to je posebej zanimivo za raziskovalce), sem pripravil disketo s popisom, ki sledi istemu sistemu kot vodnik. Berete ga lahko v Wordu 6.0, Windows 95 in tako najdete oz. brskate za dokumenti, ki bi vam bili zanimivi.

Glede interneta pa mogoče samo še toliko; *Vodnik*, kot sem že omenil je zaenkrat samo v slovenščini. Glede na to, da nam internet omogoča svet doma, bom pripravil tudi angleško različico le-tega, tako da bo slovensko izseljensko gradivo dostopno vsakomur. Hvala lepa.

M. Drnovšek: Hvala lepa. Preden nadaljujemo z diskusijo, bi zelo na kratko povzel teze mag. Milice Trebše Štolfje, ki je službeno odsotna. (Njen razširjeni prispevek je v nadaljevanju objavljen v celoti, op. ur.)

M. Trebše Štolfja: Moje razmišljanje temelji na:

1. Petnajstletnih izkušnjah terenskega dela, zbiranja, urejanja, popisovanja in pridobivanja kopij arhivskega gradiva društev slovenskih izseljencev v Kanadi za Arhiv Republike Slovenije. V teh letih sem imela tudi vrsto seminarjev in predavanj o pomenu izseljenskega arhivskega gradiva in o njegovem materialnem varstvu. Os-

- nova za moje delo v teh letih je bila sprejeta arhivska zakonodaja R Slovenije in spremljajoči podzakonski akti, ob upoštevanju kanadske arhivske zakonodaje in mednarodnih standardov. Navezala sem stike z osrednjim kanadskim državnim arhivom v Ottawi in osrednjimi provincijskimi arhivi v predelih, kjer živijo in delujejo slovenske skupnosti. Tako sem evidentirala arhivsko gradivo, pomembno za R Slovenijo, najprej v teh ustanovah, nato pa pričela delati pri posameznih društvih.
2. Izhajam iz osnovne predpostavke, da je arhivsko gradivo slovenskega izseljenstva sestavni del slovenske kulturne dediščine, ne glede na to, kje, kdaj in pri kom je nastalo, in ne glede na to, kje se trenutno nahaja. Vsako ohranjeno in evidentirano arhivsko gradivo, pričevalc o dejavnosti našega naroda zunaj meja naše ožje domovine, pomaga sestavljati mozaik slovenske kulturne zgodovine. Hkrati pa kulturna dejavnost naših rojakov plemeniti kulturo v državi, ki so si jo izbrali za svojo novo domovino.
  3. Zakonskih določil, da originali arhivskega gradiva sodijo v kanadske arhivske institucije in zbirke, naše vedenje in arhivske zbirke v slovenskih institucijah pa lahko bogatimo le s fotokopijami ali odvečnimi kopijami zbranega gradiva. Pod nobenim pogojem si ne moremo dovoliti, da bi arhivsko kulturno dediščino priseljenških držav siromašili s prisvajanjem in odnašanjem arhivskega gradiva v originalu, z odnašanjem dokazov o slovenskem doprinosu k razvoju na vseh področjih in k blagostanju v njihovih novih sredinah.
  4. Izjemno pomembne izobraževalne in publicistične dejavnosti, ki je poleg seminarjev in skupnega dela s posameznimi skupinami zainteresiranih rojakov in s posamezniki pri urejanju nekaterih obsežnejših arhivskih fondov obsegala tudi številne objave v strokovnih glasilih in revijah za slovenske izseljence. In ne nazadnje, kot rezultat trdega terenskega dela sem na osnovi ohranjenega arhivskega gradiva pa tudi pričevanj – ob finančni pomoči Pokrajinskega arhiva Koper, Ministrstva za kulturo RS, Ministrstva za znanost in tehnologijo RS, Urada za Slovence v zamejstvu in po svetu MZZ RS in s sodelovanjem društev – pripravila in izdala že tri jubilejne društvene monografije, četrta pa je v pripravi za naslednje leto.

Moje delo je bilo zasnovano tudi z namenom, da bi se slovenski arhivski delavci več odločali za naporno terensko delo v posameznih državah, saj bi tako bilo omogočeno še pravočasno, preden neizprosni čas zakrije in odmakne sledove o dejavnostih prvih priseljencev, sistematično zbrati osnovo za celostno kulturno zgodovino našega naroda. V teh letih sem zbrala in še dopolnjujem v kanadskih arhivskih ustanovah podatke o gradivu, ki bi bilo pomembno za našo državo. V njih so slovenske zbirke zelo marginalno in fragmentarno zastopane. Doslej sem navezala stike s skoraj vsemi društvi slovenskih izseljencev v osrednjem, s Slovenci najbolj poseljenem delu Kanade, v Ontariu. V preteklem letu sem tako delo zastavila tudi v zahodnih provincah – British Columbia, Manitoba in Alberta, ki ga bom še nadaljevala. To število sedaj presega 40 društev slovenskih izseljencev v Kanadi. V tem obdobju sem z darili društev ali njihovih zvez pridobila tudi fotokopije odbranega arhivskega gradiva več društev slovenskih izseljencev in je raziskovalcem dostopno s popisi v Arhivu Re-

publike Slovenije. Poleg tega smo v ARS vzorčno oddali tudi fotokopije vsega, tj. dokumentarnega gradiva, ki ga je eno društvo ustvarilo v dotlej 32 letih neprekinjenega delovanja (za vsako leto svoj registrator, kar pomeni 3,2 t. m. gradiva). Fond bomo dopolnjevali.

Zelo vzpodbudno je, da se je v preteklem letu tudi Urad za Slovence v zamejstvu in po svetu MZZ v sodelovanju z ARS in regionalnimi arhivi odločil organizirati – po mnenju vseh 17 udeležencev zelo uspešen – seminar za društvene delavce v izven-evropskih slovenskih skupnostih. Tudi tako delo bo ozaveščalo naše izseljenske skupnosti o tem, kako pomembno je ohranjati slovensko kulturno dediščino, in jih povezovalo z našimi zavodi za ohranjanje kulturne dediščine.

Spoštovanje zakonsko določene skrbi za zbiranje, urejanje, popisovanje in ohranjanje arhivskega gradiva in osebno poštenje raziskovalca kulturne dediščine sta nujna, če naj utrdimo zaupanje slovenskih izseljencev v naše delo. Od nas samih pa je odvisno, ali bo to tudi uspešno.

Zaradi boljšega vpogleda navajam arhivske fonde društev slovenskih izseljencev iz Kanade, ki sem jih doslej uspela pridobiti v fotokopijah in so dostopni raziskovalcem v Arhivu republike Slovenije:

1. Vzajemna podporna zveza BLED (VPZ BLED) – Glavni odbor – Kirkland Lake in Beamsville, Ont., zapisniki sej 1933–1995, sej konvencij 1944–1995, Pravila in njihove spremembe (kronološko), pristopne izjave v originalu;
2. VPZ BLED – Odsek št. 13 – PLANICA, Beamsville–Hamilton, Ont., zapisniki sej 1976–1988, prireditve 1965–1988, korespondenca 1959–1989 in le nekaj dokumentov izpred združitve odseka PLANINA št. 13, (ki je deloval v Hamiltonu, Ont. od leta 1943 do 1962) in PLANICA št. 19 v Odsek št. 13 – PLANICA;
3. VPZ BLED – Odsek št. 12 – NOVO MESTO, St. Catharines, Ont., zapisniki sej odbora in članskih sestankov 1959–1994, Kronologija dogodkov 1943–1988 (avtorice Francke Drobnič);
4. VPZ BLED – Odsek št. 5 – ZVEZDA, Vancouver, B. C., zapisniki sej odbora in članskih sestankov 1942–1998, seznam članov in bolnikov (1944–46) in ohranjeni nagovori ob raznih priložnostih;
5. SLOVENSKO DRUŠTVO OTTAWA, zapisniki rednih in izrednih sej 1976–1996, vabila, obvestila o prireditvah, dopisi, reklamno gradivo, ankete društva, društvena pravila in vseh 12 številka društvenega glasila *Med nami*, ki je izhajalo v letih 1979–1983;
6. SLOVENSKO KULTURNO DRUŠTVO »SIMON GREGORČIČ«, Toronto, Ont., 1959–1989 zapisniki sej, prireditvena obvestila, dopisi in reklamno gradivo;
7. SLOVENSKA FOLKLORNA SKUPINA NAGELJ, Toronto, Ont., 1959–1999. Zajema ohranjene zapisnike sej, prireditveni listi, programi, dopisi, seznam nagrad in pohval, intervjuji, ki sem jih opravila s člani ob pripravi knjige in drugo gradivo;
8. SLOVENSKA KATOLIŠKA DRUŽBA SV. JOŽEFA v Hamiltonu, Ont., zapisniki sej 1937–1997 in društvena pravila, registracija društva, plan...;

9. SLOVENSKO KULTURNO DRUŠTVO SLOVENSKI PARK, Cambridge, Ont., 1964–1996 – kompletno dokumentarno gradivo.
10. FESTIVAL KANADSKO SLOVENSKIH ANSAMBLOV, Toronto, Ont., 1977–1988 (dlje ni obstajal) – zapisniki, programi in dopisi;
11. ZVEZA SLOVENSKIH DRUŠTEV V KANADI 1985–1991, Toronto, fragmentarno gradivo;
12. ODBOR ZA POMOČ ONKOLOŠKEMU INSTITUTU V LJUBLJANI, Toronto – 1985–1987 (enkratna akcija) – dopisi in dokumentacija akcije;
13. Fragmentarno gradivo slovenske radijske ure;
14. Otroške kolonije SKD »Simon Gregorčič«, Toronto, 1971–1972, 1976 in 1977, dnevniki, programi in spomini udeležencev.

Vse gradivo je popisano, opremljeno s kratkimi historijati delovanja društva. Priložene so tudi dosedanje objave iz tega gradiva. V obdelavi je še: popis gradiva SLOVENSKEGA KULTURNEGA DRUŠTVA TRIGLAV, London, Ont. SLOVENSKEGA NARODNEGA DOMA LIPA PARK, St. Catharines, Ont., SLOVENSKEGA KULTURNEGA DRUŠTVA v Edmontonu, Alberta in KANADSKO SLOVENSKEGA KULTURNEGA DRUŠTVA v Winnipegu, Manitoba. Priprave pa so stekle pri SLOVENSKO KANADSKEM DRUŠTVU v Vancouveru, B. C., in v SLOVENSKEM KLUBU v Calgaryju, Alberta.

Kar zadeva originale arhivskega gradiva društev slovenskih izseljencev v Kanadi, menim, da smo končno s skupnimi močmi vendarle uspeli urediti vse potrebno, da bo zaživel Center za arhivsko gradivo društev slovenskih rojakov v Mississaugi. Naj bo njegovo delo čim bolj uspešno!

M. Drnovšek: Glede razmišljanj kolegice Trebšetove se strinjam s klasičnim arhivskim stališčem, da se originalno arhivsko gradivo hrani tam, kjer je nastalo, kopije pa prenesejo v Slovenijo. Problem pa vidim v valorizaciji, namreč, kateri so tisti fondi oziroma gradivo, ki so vredni kopiranja? Arhiv R Slovenije evidentira gradivo o Slovencih in Sloveniji v tujih arhivih, vendar ne zajema izseljenskega gradiva. Kolegica Trebšetova je edina iz vrst slovenskih arhivistov, ki že dlje časa evidentira, kopira in prinaša kopije tega gradiva v Slovenijo, zlasti iz Kanade. O tem je govorila tudi na 18. zborovanju slovenskih arhivistov v Postojni leta 1999 (M. Trebše Štolfa, Pomen priprav na evidentiranje in pridobivanje kopij arhivskega gradiva zunaj meja Republike Slovenije, 18. zborovanje Arhivskega društva Slovenije, Postojna 1999). Tudi sam sem o evidentiranju izseljenskega gradiva objavil prispevek v zborniku z istega zborovanja in tam razložil svoje poglede na omenjeno problematiko (M. Drnovšek, Gradivo o slovenskih izseljencih, 18. zborovanje Arhivskega društva Slovenije, Postojna 1999).

Dovolite, da preberem tudi povzetek pisnega prispevka dr. Jožeta Velikonje in nekaj misli, ki mi jih je v pismu poslal dr. Edo Gobec kot odgovor na moje vabilo k sodelovanju na okrogli mizi. (Pisni prispevek kolege Velikonje objavljam v celoti, nekatere misli dr. Gobca pa v repliki.) Pred tem moram omeniti, da sem poslal pisno

vabilo naslednjim ameriškim Slovincem: dr. Edu Gobcu, dr. Leopoldini Plut Pregelj, dr. Jožetu Velikonji in Rudolphu M. Suslu, vsem z naslednjo vsebino:

»24. marca 2000

Spoštovani ...

Inštitut za slovensko izseljenstvo prireja 31. maja 2000 okroglo mizo na temo *Slovensko izseljensko gradivo*, ki bo posvečena tistemu gradivu, ki je nastalo med izseljenci in je bilo na najrazličnejše načine prineseno v Slovenijo in zamejstvo (podrobnosti so navedene v priloženem predhodnem vabilu). Čeprav si kot organizator želim, da bi osebno sodelovali na omenjeni okrogli mizi, se zavedam realnosti glede oddaljenosti, zato Vas vabim h korespondenčnemu sodelovanju. Zanima me Vaše mnenje o naslednjih vprašanjih, ki se mi (in nam) zastavljajo v zvezi omenjenim gradivom.

1. Kakšni so vaši pogledi na dosedanje oblike prinašanja (pošiljanja) gradiva (arhivskega, časopisnega, muzejskega, ostalega) v Slovenijo in zamejstvo?
2. Kaj menite o razpršenosti tega – sicer raznolikega – gradiva po raznih institucijah (knjižnice, muzeji, arhivi, raziskovalni inštitut) in pri posameznikih v Sloveniji in zamejstvu?
3. Zanima me Vaš pogled na hranjenje tega gradiva v Sloveniji in zamejstvu oz. v ustreznih institucijah v priseljskih državah? Prosim Vas, če navedete argumenta za in proti.
4. Ali podpirate akcijo, da se naredi pregled tega gradiva v Sloveniji in zamejstvu v obliki tematskega vodnika?
5. Med izseljence hodi kar precej raziskovalcev in drugih ljudi iz Slovenije in zamejstva, ki prinašajo nazaj poleg kopij tega gradiva tudi originalno gradivo. Marsikaj pošiljajo in prinašajo izseljenci sami. Kaj menite o tem?
6. V Sloveniji je vedno več raziskovalcev, ki proučujejo slovensko izseljenstvo. Poleg živega stika z izseljenci in njihovimi potomci je pomembno tudi arhivsko gradivo, ki je nastalo med izseljenci, in tudi gradivo, ki je nastalo v poslovanju državnih, cerkvenih in drugih oblasti v priseljski državi. Njegova uporaba za raziskovalce iz Slovenije je otežena (oddaljenost, denar, čas). Ali imate kakšno idejo, kako bi bilo to gradivo bolj dostopno, npr. mikrofilmanje ipd.?
7. Hvaležen Vam bom za vsako misel, ki se Vam porodi ob zastavljenih in drugih vprašanjih, ki tarejo Vas.

S spoštovanjem,

Marjan Drnovšek«

Odgovor na vprašalnik je poslal edino dr. Jože Velikonja.

J. Velikonja: Predmet okrogle mize je omejen na obravnavanje arhivskega gra-

diva, ki je nastalo v priseljenih deželah in je danes v Sloveniji. Moje gledanje izhaja iz v svetu sprejetega gledanja, da naj arhivsko gradivo ostane tam, kjer je nastalo. To se pravi, da naj gradivo, umetniške ustvaritve, arheološke najdbe, etnične dragocenosti, zgodovinski dokumenti ostanejo v prostoru izvora ali se naj celo vrnejo v kraje in dežele, v katerih so nastale. To velja tudi za dokumente priseljavanja. Truditi pa se je treba, da je gradivo tam tudi dobro hranjeno in dostopno raziskovalcem. Take idealne razmere, žalibog, le redkokje obstajajo. Zato se moramo sprijazniti tudi z bolj ali manj sprejemljivimi rešitvami. Izhodiščno mesto je pač to: *kje je danes to gradivo in kako ga prenesti tja, kjer bi moralo biti?*

Pri izseljenem arhivskem gradivu je težko ločiti med »uradnimi« in »strokovnimi« hranitvami in med »diletantskimi« in »ljubitelskimi«. Ker je raziskovanje izseljenstva le malokje sprejeto kot del rednega strokovnega univerzitetnega dela, – to gotovo velja za slovensko izseljenstvo – se z njim ukvarjajo predvsem »ljubitelji – nestrokovnjaki«. Naj to odobravamo ali ne, samega dejstva ne bomo spremenili. Povsem nekoristno je pripisovati strokovnost (?) samo akademsko kvalificiranim raziskovalcem in samo njim pripisovati zasluge in odgovornost. Pri obravnavanju izseljenstva tudi delitev po strokah zelo malo pomeni. Ali je raziskovalec zgodovinar ali etnolog, geograf ali lingvist, sociolog ali pravnik – imena lahko vstavite – mu stroka ne daje posebnih pooblastil in ga ne usposablja s posebnimi strokovnimi prijemi. Mnogostrokovnost raziskovalcev izseljenstva je nujna in omejevanje na ozko definirane stroke, ki naj bi si lastile legitimnost, ne koristi. Pri tem delu smo vsi diletanti. Po štiridesetih letih svojega aktivnega dela na tem polju sem še vedno le začetnik.

Kaj ima to opraviti z ohranjanjem dokumentacije? Predvsem daje usmerjenost, ki seže preko stroke in nekako predpisanih prijemov. Dokumenti vseh vrst so dragocenost. Lastništvo in razpolaganje seže daleč preko običajnih gledanj na osebno lastnino in ravnanje z njo. Dokumenti niso samo z uradnimi žigi opremljene listine, ampak vsak kos papirja – zavedam se, da to le del dokumentacije, vendar v tem okviru govorimo predvsem o pisanih virih – je v rokah poznavalca (in ljubitelja) pomembna dragocenost.

Marsikaterega vprašanja v zvezi z dokumentacijo izseljenstva ni mogoče urediti s predpisovanjem. Predpisi malo pomenijo, če jih uporabniki izigravajo. To ni slovenska posebnost, tega se poslužujejo povsod po svetu. Ostaja pa nujnost neke zavednosti, da osebno raziskovanje, iskanje, hranjenje dokumentov ni le osebna stvar, ampak nalaga obveznosti tudi do družbe, do matične domovine, do skupnosti, v kateri izseljenstvo nekaj pomeni. Noben zakon ne more zajeti vseh teh obveznosti. Za ljudi, kot sem jaz, pravni predpisi Slovenije nimajo nobene pravne moči. Vendar nosim s seboj odgovornost do slovenske skupnosti, katere del sem, pa najsi mi to kdo prizna ali ne. Takega gledanja se je treba zavedati pri raziskovanju slovenskega izseljenstva in njegove dokumentacije. Gre za moralno zavest odgovornosti, kjer sklicevanje na predpise malo pomeni.

Gradivo o izseljenstvu je vseslovenska zapuščina. Zato so današnji »lastniki« le začasni hranilci. Idealno bi bilo, da bi bilo vse to nabrano gradivo zbrano in hranjeno na enem mestu, tam tudi urejeno in dostopno. Samo v izrednih primerih bi zagovarjal

tezo, da gradivo priteka v posebne zbirke, bodisi zaradi krajevnih bodisi profesionalnih vezi. Zato bi v Ribnici lahko hranili gradivo o clevelandskih Ribničanih in v Domžalah arhive o newyorških slavninarjih, v Nadškofjskem arhivu v Ljubljani dokumentacijo o izseljenskih duhovnikih ljubljanske nadškofije, kakor frančiškani hranijo korespondenco svojih misijonskih delavcev v Ameriki. Vendar bi tudi pri tem svetoval pazljivost. Malokje je namreč poskrbljeno, da je to arhivsko gradivo zbrano, urejeno, in dostopno. Neurejeno in nedostopno gradivo ima za raziskovalca omejeno vrednost. Ne odobravam naporov, da gradivo zbirajo in hranijo posamezniki, najsi bodo strokovnjaki ali ljubitelji. To gradivo potem ni dostopno in le malokdaj preide v družbeno lastništvo. Mnogo primerov poznam, da je tako gradivo končalo na odpadu, ko so se hranitelji selili ali so umrli in dediči niso poskrbeli za njegovo ohranitev. To velja tudi za gradivo, ki so ga posamezniki pridobili v imenu skupnosti, v imenu raziskovalnih načrtov, marsikdaj z javnimi sredstvi.

Kdorkoli zbira tako gradivo, ima vsaj nekaj možnosti, da zagotovi hranjenje gradiva na kraju nastanka, v Slovenijo pa prinese kopije, mikrofilme, inventarje in jih deponira pri ustanovi, ki je zato pooblaščen. Izjasniti bi se bilo treba, katera ustanova v Sloveniji bo gradivo zbirala in ohranjala. Zato so potrebni dogovori, pri katerih je treba upoštevati ne samo idealne rešitve, ampak tudi današnje konkretnosti. Ker je s tako odgovornostjo za arhivska središča povezana arhivska služba, z njo zajetni stroški, ti dogovori ne morejo sloneti le na dobri volji, ampak so pogojeni s finančnimi obveznostmi, ki jih lahko prevzame samo slovenska država, ko gre za dokumentacijo o slovenski izseljenski ustvarjalnosti v svetu. V izseljenskih državah so redke ustanove, ki imajo zadostne strokovne in finančne pogoje za zbiranje in ohranjanje slovenske dokumentacije. Najbližje temu je raziskovalni center v Minnesoti (Immigration History Research Center, op. ur.). V nobeni drugi državi izseljenstva ni podobnega središča, kljub dolgoletnim naporom, npr. v Kanadi in Argentini. V državah priseljenstva je najbolj žgoč problem arhivarjev, ki bi bili jezikovno usposobljeni urejati to gradivo. Ne gre le za poznavanje slovenščine, ampak tudi za poznavanje gotice in cirilice, latinščine in nemščine, narečnih zapiskov in idiomatskih izrazov. Zato tudi v strokovno solidnih središčih gradivo marsikdaj le leži in je omejena možnost njegovega dostopa, ker ni analizirano in pravilno katalogizirano. To velja tudi za raziskovalni center v Minnesoti.

Realistični posegi k izboljšanju sedanjega položaja so predvsem v tem, da bi bilo gradivo registrirano, najsi je gradivo v javnih in poljavnih zbirkah ali v rokah posameznikov. (Iz Kermaunerjevih esejev razberem, koliko edinstvenega gradiva je nabral v Argentini in ga hrani v osebni zbirki.) Prvi korak je registracija, naslednji pa analiza. Pregled gradiva – vsaj osnovni – bi bilo mogoče sestaviti v nekaj letih, za podrobnejšo analizo pa bi potrebovali več raziskovalcev. Tematski vodnik bi bil sicer dobrodošel, vendar je vsak tematski vodnik preveč odvisen od usmerjenosti raziskovalca in je zato predvsem koristen drugim raziskovalcem iste smeri. Teh pa je malo. Sodeloval sem pri nekaj italijanskih naporih v tem okviru in bi svetoval previdnost. Originalno gradivo, ki je nastalo v deželah priseljevanja, naj ostane v javnih zbirkah v

teh deželah. To velja posebno za Kanado in Združene države. Kopije, ki jih posamezni raziskovalci prinesejo v Slovenijo, bi kot kopije spadale v zbirno arhivsko središče v Sloveniji, kjer bi bile dostopne drugim raziskovalcem. Morda bi bilo ob tem nujno spremeniti nekaj arhivskih postopkov, da bi namreč v arhivih hranili tudi kopije, kjer ni mogoče dobiti originalov. Marsikatero splošno arhivsko zbirke v Ameriki odklanjajo kopije. Vendar je potrebno z dogovorom urediti vprašanje, katera ustanova (ali ustanove) v Sloveniji bo to gradivo zbirala. Usoda gradiva iz Izselskega muzeja v Clevelandu je znana in poučna.

Pridobivanje gradiva državnih, cerkvenih in drugih ustanov v priseljskih državah je preveč obsežno, da bi ga bilo mogoče sistematično zbirati v Sloveniji v kopijah. Mormonski arhivi v Utah lahko služijo za vzorec v tej smeri. Tamkajšnji arhivi so ogromna finančna investicija in po 150 letih še vedno le delna rešitev. Zadovoljiti se bo torej treba s projekti, ki bodo del tega gradiva poustvarili v Sloveniji. Vendar ni mogoče pričakovati, da bi bilo mogoče dobiti zadostna finančna sredstva, ki bi omogočila ustvariti več kot kak drobec. Dokumentacija o Slovencih je v deželah vseljevanja namreč samo majhen košček splošne dokumentacije in je le redkokdaj mogoče izluščiti samo slovensko komponento. Ne poznam nobenega primera, da bi kaka država ali narodnost to izpeljala. Poznano je samo kopiranje ali filmanje gradiva iz posebnih zbirk (za Italijane, Poljake, Fince, Norvežane, Ukrajince), pa še to v omejenem obsegu.

Dokaj denarnih sredstev bi bilo mogoče prihraniti, če bi raziskovalci potovali v dežele priseljenstva boljše pripravljene in z več znanja. Raziskovanje v deželah priseljenstva bi moralo biti šele potem, ko se je raziskovalec seznanil ne le z osnovnimi viri, ampak tudi s splošno problematiko, ki je okvir njegove ali njene raziskave. Sistem ameriške dokumentacije in arhivskega dela je dokaj drugačen, kot je evropski. Mnogo časa si raziskovalec prihrani, če se vnaprej seznanj s sistemom. Po drugi strani je pa ameriški sistem vabljaliv, ker je odprt in z redkimi omejitvami, dostopen resnemu raziskovalcu. Tudi zato je nujna predhodna priprava.

Da povzamem: Ker gre za izdelavo delovnega programa, ne samo za razpravljanje, bi nakazal, kaj bi moral vsebovati delovni načrt. Razjasniti bi bilo treba, katera ustanova ali ustanove v Sloveniji bodo prvenstveno hranile dokumente slovenskega izseljenstva. Državni arhiv Slovenije? Inštitut za slovensko izseljenstvo? Narodna in univerzitetna knjižnica? Inštitut za narodnostna vprašanja? Studia Slovenica? Univerzitetna knjižnica v Mariboru? Černetova knjižnica v Trstu? SLORI? In katere ustanove danes hranijo to gradivo. Ker ni verjetno, da bi bile pripravljene prepustiti to gradivo komur drugemu, se je vendarle treba dogovoriti, v katerih ustanovah naj se zbiranje nadaljuje in kje so dani pogoji, da bo gradivo ohranjeno, urejeno in dostopno.

Potrebna je inventura gradiva pri posameznikih in pri privatnih ustanovah. Tudi tu bi bil nujen dogovor, pod kakšnimi pogoji bi bili pripravljene gradivo – ali kopije tega gradiva – prepustiti na novo izbranemu zbirnemu središču. Začeti je treba s tem, kar je danes mogoče in izvedljivo in kar ne bi zahtevalo dolgotrajnih pogajanj in zajetnih finančnih sredstev. Inštitut za slovensko izseljenstvo ima v današnjih pogojih možnost, da izpelje inventuro in da služi kot katalizator za bodoče dogovore.

M. Drnovšek: Dr. Gobec mi ni odgovoril na vprašanja, ampak mi je v pismu nanizal vrsto ozadij glede njegovega dela z izseljenskim arhivskim gradivom. Piše bolj o temnih kot svetlih ozadjih in izraža svojo užaljenost zaradi nepriznavanja njegovega dela oziroma neomenjanja v Sloveniji. Ob tej priliki lahko samo ponovim naš up po čim bolj odprtih in kolegialnih stikih med njim in Inštitutom za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU. Po tem »pisnem« delu naše okrogle mize nadaljujemo z diskusijo. Prosim.

B. Čebulj Sajko: Gradivo, o katerem danes govorimo, nas vse, ki se ukvarjamo z raziskovanjem slovenskega izseljenstva, pri našem delu ves čas spremlja: bolj ali manj se vsi sprašujemo, kje in kako ga odkriti, pridobiti, hraniti... Je del našega raziskovalnega življenja. Moje diskusijske pripombe se nanašajo na današnje prispevke in sledijo vrstnemu redu njihovih avtorjev. Najprej bi se obrnila do kolegice Daše Hribar in dopolnila njen pregled, ki je obsežnejši in natančnejši od tistega, ki ga je objavila v *Glasniku Slovenskega etnološkega društva* (39/3–4, 1999) in je namenjen ravno izseljenski tematiki. Kot urednica tega *Glasnika* sem skušala v času njegovega nastajanja nekako izzvati etnologue, da bi vendarle prikazali, kaj se v etnologiji na področju raziskovanja izseljenstva dogaja, v kar sodi tudi pregled zbranega arhivskega gradiva po različnih etnoloških ustanovah. Takšen prispevek sem pričakovala ravno s strani muzejev, od koder pa je bil odziv najslabši. Kljub temu smo od kolegic Hribarjeve in Simikičeve (Alenka Simikič, op. ur.) zvedeli, kakšen tovrsten arhiv ima Slovenski etnografski muzej. Glede na svoje dosedanje delo v tem muzeju bi k temu dodala le še dejstvo, da nekaj predmetov iz življenja izseljencev Etnografski muzej hrani. In sicer so deponirani v Goričanah, v muzeju neevropskih kultur. To so predmeti z moje razstave o življenju avstralskih Slovencev, postavljene leta 1985, in sicer gre za okrog 40 do 50 predmetov, ki sem jih takrat uspela pripeljati iz Avstralije v Slovenijo. Prikazujejo vsakdanji način življenja Slovencev, to se pravi: njihovo prehranjevanje (posode in kuhinjska oprema), opremljanje stanovanj (stensko okrasje), oblačenje (vsakdanja in praznična oblačila), društveno in versko življenje itd. Kako so ti predmeti trenutno evidentirani v Etnografskem muzeju, mi ni znano. Dalje: izseljensko gradivo hrani tudi Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo na Filozofski fakulteti, in sicer izhaja iz časa seminarja za etnološko raziskovanje slovenskega izseljenstva, ki ga je v začetku osemdesetih let vodila dr. Mojca Ravnik. Tedaj je skupina študentov opravila terensko delo med različnimi izseljenskimi skupnostmi in del zbranega gradiva zapustila Oddelku (fotografije, terenske zapiske, izpiske iz literature in virov itd.). Poleg tega zagotovo hranijo izseljensko gradivo tudi pokrajinski muzeji po Sloveniji. Nekateri med njimi so v preteklosti organizirali terenske ekipe, ki so raziskovale v svojem okolju življenje tedanjega prebivalstva in pri tem naletele tudi na pojav izseljevanja ali vsaj na njegove posledice v življenju tistega kraja.

Med arhivsko gradivo bi kazalo šteti tudi tisto naj sodobnejše, ki nastaja med izseljenci s pomočjo videokamer, npr.: v Avstraliji so Slovenci že v sedemdesetih letih na ta način posneli več amaterskih filmov o svojem vsakdanu, pa tega nimamo evidentiranega. Na to gradivo bi morali raziskovalci postati pozorni.

Gospod Glavan je omenil pomanjkljivo splošno vedenje o izseljenstvu pri nas: mislim, da je problem plasiranja naših raziskav v pedagoški proces eden izmed temeljnih ciljev našega raziskovanja, saj je marsikatera naša monografija napisana v izredno razumljivem, malodane literarnem jeziku. Na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete se trudim ravno v tej smeri, in sicer, da bi v naslednjem študijskem letu ponovno uvedli izbirni predmet Etnologija izseljenstva, ki pa po vsebini ne bi bil zgolj etnološki, temveč bi pri raziskovanju slovenskega izseljenstva upošteval tudi dosedanje dosežke sorodnih ved. Predmet je torej zamišljen interdisciplinarno. Če nam to uspe, potem si bomo na ta način zagotovili svež raziskovalni kader, nove terenske raziskave in s tem vsaj minimalno pokrivanje belih lis pri našem delu.

O izseljenkem muzeju se je danes tudi zelo veliko govorilo. Ko je g. Bebler (dr. Anton Bebler, op. ur.) nastopil mesto predsednika Slovenske izseljenske matice (Matica), smo se sodelavci z Inštituta z njim pogovarjali o tem problemu in mu na našem prvem skupnem (in hkrati edinem) sestanku navrgli kar nekaj idej o tem, kje mi vidimo mesto izseljenskega muzeja. Predlagali smo mu obuditev oz. renovacijo oz. novo postavitvev razstave v Adamičevi spominski sobi v Blatu pri Grosupljem. Drug predlog se je nanašal na postavitvev stalne zbirke o življenju Slovencev v Slovenskem etnografskem muzeju, o čemer je govorila že kolegica Hribarjeva, v kateri naj bi svoje mesto imeli tudi izseljenci. To sicer ni primerljivo s samostojnim izseljenskim muzejem, a kljub temu vsaj začasno zapolnjuje vrzel na tem področju.

Mag. Rozina Švent je v svojem prispevku omenila objavo njenega poziva za zbiranje arhivskega gradiva med izseljenci, na katerega ni bilo zelenega odziva. Ravno v odmoru sva se s kolegom Aleksom Kalcem pogovarjala o tem problemu in prišla do zaključka, da je največ uspeha pri delu z izseljenci, če si med njimi, to je na terenu. Ker pa vsi dobro vemo, koliko takšno delo stane, bi bilo zelo dobro vzpostaviti med raziskovalci, ki odhajajo v tujino, in tistimi, ki ostajajo doma, nekakšen kontakt v smislu medsebojnega informiranja o tem, kdaj kdo kam gre in kakšno gradivo lahko prinese domačim institucijam. Ponavadi izvemo za prihode raziskovalcev iz tujine, in tedaj ni več možnosti zaprositi takšnega človeka, da bi lahko v tvojem imenu prosil predsednika nekega društva za to in to številko njihovega glasila, ipd. V zvezi s tem se mi zdi, da bi nam koristila letna brošura ali razširitev našega *Biltena* z rubriko, v katero bi institucije lahko poslale informacije o novih letnih pridobitvah arhivskega gradiva, pa tudi o nameravanih odhodih raziskovalcev v tujino. Mislim, da bi nam večja osveščenost vsem izredno koristila.

V svojem predavanju je mag. Šventova omenila tudi problem nekdanje cenzure uvožene literature in periodike v času obstoja bivše Jugoslavije. Iz svojih izkušenj lahko povem, da je del mojega arhivskega gradiva, ki sem ga v začetku osemdesetih let poslala iz Sydneyja domov, ostal v Beogradu še do danes. Verjetno nisem osamljen primer. Prav gotovo je tam še veliko tovrstnega gradiva, ki zagotovo sodi v naše arhive. Žal do tega verjetno nikoli ne bo prišlo, kot so mi na moja vprašanja o tem problemu odgovorili na Ministrstvu za notranje zadeve v začetku devetdesetih let.

Poslušali smo tudi prispevek gospoda Prešerna in žal mi je, da je že odšel. Namepravala sem ga vprašati, kaj bo Matica naredila s svojim arhivom, saj vemo, da pri njih že dlje časa ni več zaposlen dokumentalist, gradivo pa kljub temu po malem še zbirajo. Pred leti sva s kolegico Janjo Žitnik uradno zaprosili Matico, da bi vsaj del svojega arhiva prepustila Inštitutu. Odgovor se je nanašal na naše tedanje neustrezne in premajhne prostore za hranjenje gradiva. Lani je Inštitut dobil nove in večje prostore, med njimi tudi veliko sobo za knjižnico in arhiv. Obeta se nam še adaptacija dveh starih večjih prostorov. Od začetka tega leta pa smo na Inštitutu redno zaposlili tudi zgodovinarja, ki ureja arhivsko dokumentacijsko zbirko našega Inštituta, in plod njegovega dela je tudi izdaja *Vodnika po arhivskem gradivu Inštituta*. Naš arhiv trenutno najbolj dopolnjujemo z lastnim terenskim delom, zato bi bili novih darov zelo veseli.

Glede stališča o hranjenju arhivskega gradiva, ki ga zagovarja dr. Velikonja, pa mislim naslednje: strinjam se z njim glede tega, da naj gradivo ostane v tujini, torej tam, kjer je nastalo. Po drugi strani pa me lastne izkušnje prepričujejo v drugačno mnenje, saj sem bila priča uničevanju društvenega arhivskega gradiva. Takšna dejanja so prepuščena volji trenutnih vodij izseljenskih organizacij in spričo tega bi bilo bolj pametno se potruditi, da to gradivo pridobimo in hranimo v domovini. Izredno pa me je razveselil lanskoletni »tečaj« Arhiva R Slovenije, v katerem so se z načinom hranjenja arhivskega gradiva seznanili zainteresirani izseljenci. To se mi zdi dejansko rešitev za to, da se to gradivo ohrani tam, kjer je nastalo. (Mimogrede: v tečaj je bil vključen tudi Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, op. ur.)

Čisto z osebnega vidika pa me v zvezi z lastništvom arhivskega gradiva zanima vprašanje zasebnih arhivov raziskovalcev. Vemo, da ko gremo na teren, zberemo marsikaj, to ohranimo, dokler ne obdelamo in potem damo v uporabo ostalim uporabnikom. Vsaj sama tako delam. Ali je to pravilno oz. obstajajo kakršnakoli pravila v zvezi s tem?

Za konec moje diskusije naj omenim le še nekaj dejstev, ki do sedaj niso bila izrečena: vse prireditve (razstava, predavanja, okrogla miza) v okviru Dnevnov Inštituta za slovensko izseljenstvo, ki se iztekajo, so končen rezultat dela na petletnem temeljnem projektu Dopolnjevanje in preučevanje virov in literature o slovenski emigracijski problematiki. Z enoletnim vmesnim odmorom ga vodim od leta 1996 dalje in sem v fazi, ko razmišljam o vsebinskem nadaljevanju začetega dela. Le-to naj bi zagotovilo kontinuiteto v popisovanju izseljenskega gradiva, ki se nahaja v Sloveniji izven našega Inštituta, kasneje pa tudi izven meja naše države. Načrtovano bi zahtevalo prijavo novega temeljnega projekta. Toliko v vednost, od kje in zakaj naše prireditve v zadnjih štirinajstih dneh, ki nas tokrat predstavljajo javnosti še z drugih zornih kotov. Hvala za pozornost.

M. Drnovšek: Pred leti (1990) smo zaprosili pri SIM, da bi nam izročili preostanek arhivskega gradiva, ki ga hranijo, saj ga je del že pred leti gospa Šenk prenesla na Inštitut. Odgovor je bil kratek in odklonilen. Ne vem, ali je o tem odločal izvršni odbor SIM ali kdo drug, gradiva nismo dobili. Prevzem smo utemeljevali s strokovnim argumentom, ki mu v arhivski stroki pravimo združevanje fonda. Na pogovorih z

dr. Antonom Beblerjem ob nastopu vodenja SIM smo mu na Inštitutu omenili tudi to nerešeno vprašanje in dal nam je ustno obljubo, da je to izvedljivo.

V nadaljevanju najprej pozdravljam predstavnika zamejcev iz Italije, kolegico Majdo Kodrič in kolega Aleksa Kalca, oba iz Trsta. Povabili smo tudi Slovenski znanstveni inštitut iz Celovca, vendar se njihov predstavnik ne udeležuje okrogle mize. Prosim kolego Kalca, da prevzame besedo.

A. Kalc: Iztočnic je bilo danes kar nekaj, tako da je vprašanje, kje bi človek začel in čemu bi še svoje dodal. Menim, da je eno od pomembnejših vprašanj, ki si jih je treba zastaviti in o katerem je treba diskutirati, ko govorimo o problemu arhivov in izseljenskega gradiva, vprašanje o vrstah gradiva. V današnjih izvajanjih je bilo precej poudarka na gradivu, ki nastaja v institucionalnih okvirih ali pa ga ustvarjajo vidnejše osebe, take, ki imajo nekakšen reprezentančni položaj in so zato zapustile razpoznavnejše znake v zgodovini izseljenstva. Malo sem pogrešal debatiranje o tistem delu gradiva – o katerem sva se z Marjanom (Marjan Drnovšek, op. ur.) in tudi z nekaterimi drugimi že tolikokrat pogovarjali – ki ga ustvarja t. i. preprost človek, preprost izseljenec, ki nima ne umetniških ne drugih ambicij, ki mnogokrat morda niti ni sodeloval pri društvenem dogajanju ali pa je bil le pasivno angažiran znotraj skupnosti, ampak je bil vendarle član našega izseljenstva in morda predstavlja – številčno gledano – celo njegovo večino. Menim, da so pogledi, mnenja in izkušnje te kategorije ljudi izrednega pomena ne samo za zgodovino izseljenstva, ampak tudi za druge aspekte izseljenskega vprašanja, se pravi za vse stroke, ki se vsaka s svojega vidika ukvarjajo s to problematiko. Rekel bi še več, in sicer, da to gradivo ni pomembno samo za preučevanje izseljenstva, ampak za humanistiko in družboslovje nasploh. Skušal bom malce argumentirati.

Če ostanemo pri izseljenstvu. Mi razpolagamo recimo s policijskimi poročili in drugim gradivom o odhajanju izseljencev, imamo uradna poročila o potovanju in življenju na ladjah, imamo najrazličnejšo statistično dokumentacijo, časopisno gradivo, društvene arhive in vrsto drugih dokumentov, ki pričajo o življenju, delu in vsem mogočem, kar se dogaja na izseljenskem področju. Toda niti najbolj detajlno posredno poročanje o teh aspektih ne more izraziti tega, kar posameznik doživlja pri izseljenski izkušnji, in to v dobrem ali v slabem. O tem lahko najpristneje in najbolj poglobljeno priča izseljenec sam, bodisi preko ustne pripovedi bodisi preko pisnega gradiva, ki ga sam ustvarja, od korespondence do spominskih zapisov in pričevanj. Če malo pomislimo, je izseljevanje tudi dejavnik pisanja. Zapuščanje izvornega okolja je namreč vplivalo na to, da so ljudje pisali iz potrebe po vzdrževanju stikov z družino in znanci ali pa tudi iz potrebe, da svoje občutke zapišejo, jih na nek način izpovejo, česar bi verjetno drugače nikoli ne storili v taki obliki. Samo pisanje in pisno izražanje bi za večino ne imelo istega mesta v življenjski izkušnji. Pomembno pa je tudi to, da je v pisnih ostalo zapisano veliko navadnih, vsakdanjih in osebnih stvari, ki jih navadno človek ne zapisuje, ker sodijo v okvir verbalnega sporočanja. V izseljenskih pisnih in drugih neposrednih pričevanjih se torej zrcalijo predstave in

podobe, ki bi drugače ne bile nikoli zabeležene in ki nam danes pomagajo razbirati globlje in subjektivne aspekte izseljenske izkušnje ter na ta način dopolnjevati celotno sliko izseljenske zgodovine. Zato mislim, da bi bilo treba posvetiti tovrstnemu gradivu veliko pozornosti. To gradivo se tudi najlažje porazgubi, prvič, ker tisti, ki so ga ustvarili oziroma ki ga hranijo, se ne zavedajo njegovega pomena. Drugič, ker ljudje pač preminejo in čustveni odnos potomcev do tega gradiva se s časom omili, tako da gre gradivo rado v pozabo, navadno se ga kam založi, v mnogih primerih pa konča v smeteh. Zadnje čase se vse bolj pogosto pojavlja po starinarnah, kot vidavam v Trstu, kjer opažam tudi gradivo z onstran meje. V oklepaju povedano, to mi vzbuja neprijetno misel, da so ljudje pripravljeni za par lir odstopiti tako dragocene dokumente komurkoli, in sum, da se za tem skriva mreža prekupčevalcev, kar je seveda legalno, a z mojega vidika vseeno obžalovanja vredno. Dejstvo je, da se v najboljšem primeru potem to gradivo zapre v težko dostopne privatne zbirke, še pogosteje pa ugotavljam, da se že v starinarnah dobesedno razkosa, ker ene zbirateljce pač zanimajo znamke, druge ovojnice in tako naprej. Pisma pa ohranijo vso svojo povedno vrednost, če ostanejo med seboj povezana in zbrana v epistolarjih.

Dodal bi še, da se tovrstno gradivo lahko pojavlja v raznih oblikah. Poleg pisma, dnevniškega zapisa, ustnega pričevanja, ki ga je treba seveda šele zabeležiti in torej soustvariti, če naj tako rečem, sem na Tržaškem naletel še na druge, po mojem zelo zanimive primere. Po zaslugi prijateljice, ki se tudi sama ukvarja z raziskovanjem in ki je v domačem podstrešju odkrila bogat družinski arhiv, sem dobil v roke zbirko dokumentov, ki predstavljajo komunikacijsko vez med neko tržaško družino v Avstraliji s svojci v Trstu od srede petdesetih let dalje. Zbirka se začne s pismi, od katerih so prva z ladje, s katero so odpotovali. V šestdesetih letih se pismom pridružijo magnetofonski trakovi z govornimi zapisi, v sedemdesetih pa še amaterski filmi, s katerimi so zabeležili pomembnejše momente in dogodke v življenju družine, da bi jih posredovali svojcem v starem kraju. Vsi ti dokumenti niso bili ustvarjeni, da bi dokumentirali izseljenstvo, danes pa so za preučevalca izseljenstva in tudi drugih aspektov v zvezi z načinom življenja, miselnostjo in podobnim velikega pomena, ker iz njih lahko razberemo celo vrsto zanimivih stvari. Vsak izmed teh virov, od pisma do ustnega pričevanja in video posnetka, ima seveda svoje sončne in senčne plati in zato terja posebne metodološke pristope in interpretacijske prijeme.

Kar se pa tiče načinov zbiranja in hranjenja, naj povem, da sem proti koncentraciji v enem samem središču, ker opažam, da je za evidentiranje in tudi za dostop do hraniteljev tega gradiva bistveno poznavanje terena in prisotnost na njem. Naj omenim primer neke akcije, ki so jo izvedli pred leti na Opčinah. Sicer ni šlo za izseljensko temo, pač pa za temo konfinacij, deportacij in aretacij slovenskega prebivalstva med fašizmom in drugo svetovno vojno. Domače kulturno društvo, pri katerem sodeluje mnogo vaščanov in ki ima pregled nad celotno vaško stvarnostjo, je angažiralo skupino članov, da je hodila od hiše do hiše, od soseda do znanca in to delo je v par tednih navrglo kakih tri sto kosov gradiva. Nastala je krasna razstava, ki je še druge spodbudila, da so naknadno kaj prinesli ali opozorili, da hranijo še to pa ono. Iz te in

drugih zbirateljskih izkušenj ugotavljam, da se najbolje obrestuje pristop prek osebnega stika in vzpostavljanja neposrednih vezi, ker omogoča utrjevanje zaupanja in s tem odpiranje novih vrat. Lahko je seveda koristna tudi objava oglasov v časopisju, da se na primer ta in ta ustanova zanima za to in to gradivo, je pa nekaj brezosebnega in ne moremo pričakovati od nje enakih rezultatov, kot če se ljudem predstaviš, jim daš priložnost, da te spoznajo, in se s terenom vzpostavi neposreden dialog. Zato se nagibam k temu, da bi se to gradivo, v kolikor so ga imetniki pripravljene odstopiti, tudi hranilo na regijskem ali lokalnem nivoju kot del krajevne dokumentarne dediščine.

Zbiranje gradiva prek neposrednega stika, ki terja veliko časa in napora, nosi v sebi seveda tudi probleme, v prvi vrsti, kdo naj z njim razpolaga. Če raziskovalec leta in leta potrpežljivo zbira kos za kosom, intervjuva, spodbuja ljudi k pripovedovanju, vzdržuje stike in tako naprej, je težko od njega pričakovati, da bo vse to – na primer 1000 pisem ali 20 pričevanj – dal kar tako na razpolago, ne da bi prej gradivo vsaj do neke mere izkoristil. Drugo je, če ga ne pridobiva iz študijskih namenov, pač pa da bi ga ohranil. V pomembnejših evropskih središčih za zbiranje dokumentov ustne zgodovine in ljudskega pisanja, kjer je pridobivanje dokumentacije organizirano sistematično in načrtno, to poteka pogostokrat ločeno. Ponekod imajo na primer ekipe sodelavcev, specializirane samo v intervjuvanju in beleženju ustnih pričevanj, ali take, ki se ukvarjajo izključno s česanjem terena in evidentiranjem pisnega gradiva. Strinjam se, da je treba pri nas racionalizirati delo in ga usklajevati, predvsem ko se hodi v tujino in so na voljo omejena finančna sredstva. Po drugi strani pa tudi ne bi preveč zameril tistim raziskovalcem, ki neko gradivo neradi dajejo na voljo drugim, preden ga sami ne uporabijo. Sem pa gotovo za to, da vse gradivo prej ali slej pride v neko ustanovo, kjer je potem dostopno vsem.

I. Mislej: Čeprav se sliši zabavno, v resnici ni, kar bom povedala. Verjetno bo treba napisati natančne oporoke, npr. že po petdesetem letu starosti. Človek, ki ne bo končal raziskav, naj gradivo zapusti kaki ustanovi. Zadnje čase se vse bolj nagibam k tej misli. Ampak hotela sem povedati nekaj drugega. V zadnjem času sem spoznala dva primera, ki mi dajeta nekaj upanja, da se bo tudi nekaj »odprlo« v odnosu do držav, kjer živijo izseljenske skupnosti. Sama se težko strinjam, da je zaradi praktičnih razlogov včasih lažje narediti paket in se gradivo prinese v Slovenijo. Načelno se ne strinjam s tem, da se celotno gradivo o življenju neke skupnosti ali posameznika enostavno odnese čez ocean in se shrani v nekih, sicer idealnih, depojih. Mislim, da je dolžnost naših institucij tukaj in hkrati dolžnost naših izseljencev, da vzpostavijo stik z ustreznimi ustanovami v državah, kjer živijo, in to nenazadnje zaradi spoštovanja do lastnih otrok, ker drugače njihovi otroci, to je nove generacije, enostavno ne bodo več vedele oziroma jih ne bo čisto nič zanimalo, da je npr. stari oče prišel iz Slovenije. Vse, kar je ostalo za starim očetom, je bilo poslano v Slovenijo. To pomeni, jaz zato nimam nobenih korenin in s tem imam krasen izgovor, da nič ne vem o tisti kulturi, iz katere je prišel moj prednik. To je tako pogosto. Ko sva s kolegico Rozino (Rozina Švent, op. ur.) delali pred leti pri dr. Bratini v Torontu, sva ga prepričevali, da stvari,

ki jih je Gorše ustvaril v Torontu, morajo ostati v Torontu. Naj se Slovenci zberejo, organizirajo in ustanovijo, ne vem kaj, na primer sklad, inštitut pri kaki univerzi, vse z namenom, da njegove stvari (vsaj nekatere) ostanejo tam. Bratina je zastopal povsem nasprotno tezo, in sicer, da Kanadčane Gorše sploh ne zanima, da ga ne znajo ceniti in zato je potrebno njegove stvari vrniti v domovino. Mislim, da to ni prava pot.

V zadnjih mesecih v Avstraliji obstaja pobuda za razstavo v okviru muzeja, ki se ukvarja s to tematiko. Mislim, da je prišlo do nekih terminskih težav, vendar bo skupnost uredila svojo razstavo v okviru muzeja, ki se ukvarja z priseljevanjem. V Argentini je med razgovori med njo in Slovenijo v zvezi z novim kulturnim sporazum prišlo do ideje za projekt o sodelovanju s slovenskim oddelkom stalne zbirke v muzeju priseljevanja, ki se urejuje v Buenos Airesu. Mislim, da je treba iti to pot, da je treba včasih zapustiti okvire naših lastnih ustanov tukaj in z njimi vzpostaviti uradne stike, ne samo z ZDA, kjer je pot že asfaltirana. To bo treba narediti tudi v drugih državah. Seveda je pri tem zaželen pomoč države, saj je samo v okviru meddržavnih pogovorov možno opozoriti na te potrebe tudi v državah, s katerimi doslej nismo imeli tovrstnih pogovorov.

M. Drnovšek: Ta zadnja pripomba se mi zdi izredno pomembna. Danes nismo nič spregovorili o vlogi države, njeni strategiji do izseljenstva, vključujoč tudi meddržavne sporazume. Vsak kulturni ali znanstveni sporazum, ki ga sklepa Slovenija z državami, kjer pričakujemo ali imamo slovenske priseljence ali pa njihove potomce, bi nedvomno moral vključiti tudi ta segment, namreč, ravnanje z izseljenskim gradivom, kulturnimi izmenjavami na tem področju in podobno. Občutek imam, da na državni ravni glede teh vprašanj ni popolnoma jasnih stališč. Vsak dela še malo po svoje in za marsikatero stvar izveš, ko je že prepozno. Zato bi moral biti na stopnji vlade ali kje drugje državni urad, referat ali kaj podobnega, ki bi koordiniral vse te interese, ki nastajajo na področju odnosov Slovenije s Slovenci po svetu.

I. Mislej: Recimo, da se na tem področju nekaj premika, vendar je treba, poleg privilegiranih odnosov z ZDA, več narediti tudi v odnosih z drugimi priseljskimi državami, na primer tudi z evropskimi državami.

M. Drnovšek: Hvala za repliko. Kolegico Viktorijo Centa bi rad vzpodbudil, da bi nas informirala o tem, kaj se pripravlja v Ribnici. Prosim.

V. Centa: Zaposlena sem v ribniškem Muzeju Miklova hiša. Trenutno pripravljam razstavo o izseljevanju iz Ribniške doline, in sicer na podlagi raziskave, ki jo je opravil Dean Ceglar. Za razstavo sem morala nabrati predmete na terenu, saj se v muzejskem depoju ni nahajal niti en predmet, ki bi prišel v poštev za to razstavo. Ugotovila sem, da dokler ne greš na teren, ne dobiš ničesar. Objavila sem prošnjo, tako v našem časopisu kot na radiu, pa ni bilo nobenega odziva. Ko sem stopila med ljudi, so mi pa kar sami začeli nositi stvari, saj se je razvedelo, da zbiram predmete za razstavo. Tako

sem pridobila kar nekaj predmetov, predvsem slikovni material, kovčke, pisma in podobno. Razstava bo v prvem delu obsegala splošen oris izseljevanja, številčne podatke in podobno, temu bo sledil prikaz poti, zadnji del pa bo posvečen ribniškim izseljencem. Gradivo za prvi del razstave je povzeto iz obstoječe literature, drugi del razstave pa bo vključeval na terenu pridobljene predmete. Mislim, da bo razstava kar zanimiva, in bi vas kar povabila na otvoritev, ki bo 22. septembra 2000, čeprav se nam otvoritveni datum stalno odmika. Imam kar dober občutek glede razstave in mislim še naprej raziskovati Ribniško dolino ter pripravljam tudi diplomu na to temo. (Stalna razstava je že odprta v delu ribniškega gradu, obiskovalec pa dobi v roke tudi slovensko-angleško zgibanko z utrinki z razstave, op. ur.)

M. Drnovšek: Še enkrat bi rad opozoril na specifično vprašanje osebnega gradiva, zato prosim gospo Podlogarjevo, da osvetli ta problem z vidika zapuščine arheologa Rajka Ložarja. Prosim.

H. Ložar Podlogar: Govorila bom o strokovni, predvsem etnološki zapuščini dr. Rajka Ložarja, ki je v privatni lasti. Strokovna zapuščina dr. Rajka Ložarja, arheologa, etnologa, umetnostnega zgodovinarja, kritika in publicista, je po njegovi smrti ostala na različnih mestih in pri različnih ustanovah in posameznikih. Kronološko gledano, se je nekaj nahaja v Arhivu Republike Slovenije. Ta del je bil po drugi svetovni vojni zaplenjen bodisi na njegovem domu ali iz njegove sobe v Etnografskem muzeju v Ljubljani. To, kar je vzel s sabo v begunstvo, kar je raziskoval na Koroškem in o čemer je pisal pozneje v ZDA, je v veliki meri prišlo v Ljubljano in le v manjši še ostalo pri sorodnikih in prijateljih v Ameriki. Nekaj svojega etnološkega gradiva mi je v letih pred smrtjo izročil sam in ga hranim v osebni arhiv doma. Od tega je vsekakor treba posebej omeniti njegovo raziskavo koroške hiše (Podjuna že v popolnem besedilu, Rož je potreben nekaj dopolnil, Zilja pa je ostala na kartotečnih listih), razpravo o idiomu »windisch«, razmišljanja o koroških dialektih in o prehrani. Imam tudi dve kartotečni škatli z naslovi virov in literature, ki jo je uporabljal pri pisanju svojih razprav za *Narodopisje Slovencev I*. Pri koroški hiši naj še omenim, da je slikovno gradivo (fotografije in risbe) še vedno pri dedičih pokojnega inž. Bavdaša v Grebinju. Inž. Bavdaš je kot Ložarjev tehnični sodelavec tedaj z njim hodil po terenu, odšel potem v Argentino in se pozneje vrnil na Koroško. Ložar je tako dokumentiral hiše koroškega podeželja in to je o teh hišah edina dokumentacija, saj pozneje na terenu nisva našla niti ene več iz tistega povojnega obdobja.

Prav tako hranim več zvezkov njegovih izpiskov iz tuje arheološke, umetnostnozgodovinske in etnološke strokovne literature in virov ter njegovo avtobiografijo, za katero pa še ne morem zatrdno reči, ali je popolna, ker opažam, da nekateri deli manjkajo. Ker pa je napisana v več izvodih, jo bo morda možno dopolniti. Arheološko gradivo sem, potem ko sem videla, da vsebuje fragmente njegove raziskave (sondaže) v Bašlju, in ko sem se prepričala, da bo vzorno shranjeno, izročila v dokumentacijo Arheološkega inštituta ZRC SAZU in veseli me, da je prav to gradivo vzpodbu-

dilo arheologe, da so ponovno odprli Ložarjevo sondo in tako potrdili njegove domneve, da je to neizmerno bogato najdišče, ki ga je treba takoj zaščititi. Že prva ponovna izkopavanja so baje dala izredne rezultate.

Zapuščina, ki je pozneje, sicer na ime družine Ložar, prišla skupaj z drugimi pošiljkami, namenjenimi arhivu, ki ga vodi gospod Arnež, v zabojnikih iz Amerike, sem pregledala, našla le malo etnološkega, veliko pa arheološkega gradiva, kljub temu pa glavni del pustila v arhivu, kjer bo, upamo, nekoč klasificirano. (Slišim, da so si arheološko gradivo kopirali arheologi Narodnega muzeja.) Med to zapuščino je bilo tudi nekaj knjig, vendar mislim, da je glavni in pomembnejši del Ložarjeve knjižnice, ki si jo je moral, potem ko mu je bila v Ljubljani zaplenjena, na novo ustvariti, ostal na različnih koncih in krajih v Ameriki.

R. Ložar je v taboriščih na Koroškem pisal dnevnik, ki pa ga je uničil, preden je šel v Ameriko. Pozneje je po drobnih zapisih v žepnem koledarčku skušal dnevnik obnoviti in tudi to je v lasti družine. Po njem bi bilo mogoče tudi rekonstruirati njegovo raziskovanje Koroške in tudi spoznati posebne razmere in odnos Korošcev do slovenskih beguncev.

V taboriščno šolo je Ložar uvedel učni predmet »narodopisje« (v vse štiri višje letnike gimnazije), dajal dijakom domače in šolske naloge s področja stavbarstva, hišne opreme, orodja, šeg in navad, ljudskih pesmi, pregovorov, ledinskih imen itd. Vse te naloge je ohranil, nesel s seboj v Ameriko in jih potem prinesel tudi nazaj ter mi jih prepustil. To štejem med dragocenejše gradivo, verjetno vredno objave, zato ga prav sedaj urejam. Skoraj za vse podatke je poznan zapisovalec, tudi informator, navedeno je, za kateri kraj oz. pokrajino velja zapisano itd., predvsem pa se mi prav pri šegah zdi pomembno to, da marsikateri podatek dopolnjuje naše dosedanje védenje o predmetu.

Etnološka zapuščina Rajka Ložarja bo zaenkrat ostala v zasebni lasti in bo urejena in klasificirana, njena nadaljnja usoda pa še ni določena.

M. Drnovšek: Hvala lepa. Mogoče še informacija o zbirki, ki jo hranijo v Biblioteki SAZU. Gre za zbirko arhitekta in urbanista Johna Jagra, ki jo je uredila in popisala ga. A. Koblar-Horetzky. Glede Inštituta za slovensko izseljenstvo moram omeniti zgledno sodelovanje z dr. Julijanom Strajnarjem, ki nam je predal družinske dokumente o bivanju v Franciji in po povratku v Slovenijo. Podpiram tudi mnenje kolega Kalca, da so drobci zasebnega gradiva, zlasti korespondenca, zelo pomembni zaradi prikaza izseljenčevega vsakdanjika. To nam kaže ravno gradivo družine Strajnar, kjer prek dokumentov spremljamo težave nekdanjega rudarja, obolelega za silikozo, ki se je z družino vrnil v Slovenijo v času povojnih repatriacij in prišel v drugačen svet, kot so mu ga jugoslovanski agitatorji prikazovali v Franciji.

Želi še kdo besedo? Če ni več diskutantov, bi zaključil delo na okrogli mizi z zahvalo vsem sodelujočim. Hvala za sodelovanje. Naša razmišljanja so bila posneta in bodo objavljena v *Dveh domovinah /Two Homelands*.

DODATEK

H gradivu okrogle mize priključujemo še članek mag. **Rozine Švent**, ki dopolnjuje njeno ustno izvajanje na okrogli mizi in je bil predstavljen kot referat v okviru Dnevov Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU dne 29. maja 2000, in prispevek kolege dr. **Matjaža Klemenčiča**. Slednji prispevek objavljamo kljub dejstvu, da se le obrobno dotika teme, ki je bila predmet okrogle mize.

R. Švent: »Zaklenjena misel: knjižnica kot odraz družbenega dogajanja«. Knjižnica, ki se lahko pohvali z več kot 225-letno tradicijo (Licejska knjižnica, predhodnica današnje Narodne in univerzitetne knjižnice, je bila ustanovljena leta 1774), ima nedvomno tudi svojo posebno zgodovino. O tem nam zgovorno priča izredno bogat »Arhiv NUK«, v katerem so zbrani vsi najpomembnejši akti, ki jih je knjižnica prejela od »svojih oblastnikov«. V tem dolgem obdobju se je tega arhivskega gradiva nabralo kar nekaj tekočih metrov. Ob tem arhivskem gradivu pa ima tudi vsaka posamezna knjiga v naši knjižnici svojo lastno zgodovino. Pri tem mislim predvsem tisti vidni del – vsaka knjiga, ki pride v knjižnico, dobi poleg uradnega pečata institucije (žiga) še svoj dodaten opis na hrbtni strani naslovne strani. To so datum inventarizacije, način dobave (obvezni izvod, dar, zamena, nakup), temu je dodana še signatura in sedaj, v dobi računalnikov, še identifikacijska številka (ID). Žal nam je v večini primerov nedostopen podatek, kdo vse je to knjigo imel v rokah, vendar bi to dejstvo danes knjižničarjem zelo koristilo, da bi lahko izsledili tiste posameznike, ki brez trohice slabe vesti uničujejo našo nacionalno dediščino – podčrtavanje besedil, trganje posameznih listov iz knjig, hranjenje v neprimernih pogojih (vlaga, umazanija) itd. V naši knjižnici že nekaj let razmišljamo, da bi ob našem kulturnem prazniku 8. februarju enkrat javnosti prikazali nekaj najbolj »izstopajočih primerkov« in s tem opozorili na »njihov« neprimeren odnos do kulturne dediščine. Tretji del, ki sestavlja osebno izkaznico knjižnice, so njene inventarne knjige in katalogi (abecedno imenski, stvarni in-UDK katalogi). Seveda bi temu lahko dodali še popolne sezname ljudi, ki so v knjižnici delali (med njimi nekatera prav znana imena, kot Matija Čop, Fran Levstik in drugi), in sezname vseh obiskovalcev knjižnice (uporabnikov ter vidnih domačih in tujih gostov). Predvsem pa bi iz zgoraj naštetih podatkov lahko spisali bogato zgodovinsko dokumentirano knjigo »Zgodovina NUK« – žal naša knjižnica ni bila deležna niti tiste drobne predstavitve v zbirki »Naravni in kulturni spomeniki Slovenije«, ki šteje skupno že preko 200 zvezkov!

Po tej »javni« predstavitvi knjižnice lahko preidem na osrednjo temo referata

»Zaklenjena misel«, v katerem bom podala kratko zgodovino nastanka in delovanja tega – večkrat povsem po nepotrebnem – razvpitega »D-fonda (direktorjev fond)«.

Časovno bi ga lahko datirali kar s samim aktom ustanovitve Narodne in univerzitetne knjižnice – NUK, ki je bil objavljen v *Uradnem listu Slovenskega narodno osvobodilnega sveta in Narodne vlade Slovenije*, 1/2, št. 46 (24. 10. 1945), uredba 328. Med členi, ki bolj podrobno opredeljujejo njeno delovanje in naloge, je za našo temo zanimiv predvsem 6. člen: »Narodni in univerzitetni knjižnici se pošiljajo tudi take knjige in druge tiskane stvari, katerih razpečevanje je iz katerih koli razlogov prepovedano.« Za lažje razumevanje smisla tega člena moramo pogledati še takratni Zakon o tisku, ki je bil objavljen v *Uradnem listu Demokratične federativne Jugoslavije*, št. 65 (31. 8. 1945) in ga je podpisal dr. Ivan Ribar – predvsem poglavja III–V, ki govorijo o prepovedih v zvezi s tiski in o kazenskih določbah. Bistveno je zajeto v 11. členu, ki pravi:

»Prepoveduje se razširjanje in prodajanje posameznih knjig in drugih tiskanih stvari, ako vsebujejo:

1. propagiranje, izzivanje ali razpihovanje narodnostnih ali verskih neenakosti, mržnje ali razdora;
2. pozivanje državljanov na upor, diverzijo ali sabotažo;
3. pozivanje državljanov na nasilno rušenje ustavne ureditve DFJ;
4. žalitev in obrekovanje prijateljskih držav z namenom, da bi se motili dobri mednarodni odnošaji in mednarodni mir;
5. odobravanje ali podpiranje delovanja zunanjih sovražnikov DFJ;
6. pozivanje, naj se ne izpolnjujejo vojaške dolžnosti;
7. širjenje neresničnih in razburljivih vesti, ki ogrožajo državne in narodne koristi;
8. izdajanje vojaških tajnosti;
9. žalitve ali obrekovanje vrhovnih zveznih in federalnih predstavniških zborov DFJ;
10. huda žalitev morale, pozivanje k zločinstvu.«

Petnajsti člen istega zakona govori o inozemskem tisku, ki sicer sme prihajati v državo brez poprejšnjega dovoljenja, vendar ob upoštevanju zgoraj citiranega 11. člena. Za nas je zanimiv predvsem 2. odstavek tega 15. člena, ki pravi:

»Izjemno od prejšnjega odstavka je dopustno prihajanje in razširjanje v naši državi časnikov, knjig in drugih spisov, ki se v inozemstvu tiskajo v jezikih naših narodov ali ki so namenjeni našim narodom, le po poprejšnjem dovoljenju zveznega ministrstva za informacije. Ako minister prihajanja in razširjanja takih spisov v naši državi ne dovoli, se to objavi v Uradnem listu DFJ.«

V petem poglavju so opredeljene kazenske določbe v zvezi s tiskom – krivci tega zakona se kaznujejo z odvzemom prostosti od enega do petih let.

Vsa ta določila, povezana s tiskom, se nato ponavljajo oz. dopolnjujejo še v zakonih o tisku iz let 1960, 1965 in 1974.

In sedaj pogledjmo, *koga* je imela oblast v mislih, ko je govorila o zunanjih sovražnikih Jugoslavije, ki bi lahko kvarno vplivali na državljane in na moralo ljudi. Šlo je predvsem za politično emigracijo – ljudi, ki so se ob koncu druge svetovne vojne umaknili v tujino in se najprej »začasno« naselili po begunskih taboriščih v Avstriji in v Italiji – sprva v neposredni bližini meje, saj so računali le na krajše (morda 14-dnevno) bivanje v tujini, dokler se ne umirijo revanšistični apetiti zmagovalcev. V tej pisani množici ljudi najdemo poleg velikega števila vojakov (domobrancev oz. Slovenske narodne vojske, tj. skupno ok. 14.000 oseb) tudi veliko preprostega, predvsem dolenskega kmečkega prebivalstva, ki so nasledli politični propagandi in sledili umikajoči se vojski; nadalje so tu številni duhovniki in katoliška inteligenca ter medvojno politično vodstvo, ki je računalo na podporo zahodnih zaveznikov in na njihov strah pred širjenjem komunizma v Evropi.

In v teh skromnih begunskih taboriščih je že 5. maja 1945 v taborišču Visco (Italija) izšel prvi begunski časopis *Jugoslovanski vestnik*, v Avstriji pa je nekaj dni za tem – 12. maja 1945 – v Lienzu izšel časopis *Demokratična Slovenija*, ki ga je izdajal Narodni odbor za Slovenijo (Ruda Jurčec, Andrej Uršič in dr. Tine Debeljak). Namen teh časopisov je bil predvsem informativne narave – obveščanje beguncev z odredbami zavezniških oblasti, informacije o dogajanju v Sloveniji, v Jugoslaviji in v svetu. Seveda je bilo med tem tiskom tudi veliko propagandnega gradiva, ki ni bilo namenjeno samo beguncem, ampak tudi njihovim somišljenikom, ki so ostali v domovini. S pomočjo tega tiska naj bi po eni strani pomagali zrušiti vladajoči komunistični režim, po drugi strani pa razkrili predvsem poboje domobrancev in drugih političnih nasprotnikov novega režima. Zato je razumljivo in pričakovano, da se je oblast v domovini zelo zanimala za ta emigrantski tisk, ga sistematično zbirala za svoje potrebe – predvsem kot informacijo o delovanju političnih nasprotnikov in njihovih načrtih za prihodnost. Ker pa je ta tisk prinašal tudi nekatere »tabu« teme, ki so jih hoteli oblastniki skriti pred množicami, so ga dosledno prepovedovali in uničevali. Dokaz za to, kako se je oblast »bala« te sovražne politične propagande, so številni politični procesi v prvih povojnih letih – proti ljudem, ki so imeli že med vojno stike s tujino (Nagodetov proces), proti tistim, ki so na različne načine prišli do emigrantskega tiska (bodisi da so ga v Slovenijo prinesli ilegalno kurirji ali da je gradivo prišlo s pošto pošiljko).

Tudi v NUK je sem in tja »zašla« kakšna taka nepovabljená pošta. In tako kot se je že med vojno za in med knjižnimi policami skrival ilegalni partizanski in belogardistični tisk, se je stara praksa nadaljevala tudi po vojni. Sčasoma je ta tisk dobil svoje stalno mesto v direktorjevi sobi, saj je bil on sam neposredno odgovoren za dosledno izvajanje veljavne zakonodaje (predvsem zakona o tisku!). Dovoljenje, da NUK lahko zbira tudi tisto »sloveniko«, ki izhaja izven Jugoslavije, pa je bilo na drugi strani pogojeno z zagotovilom, da bo knjižnica tovrstno gradivo strokovno obdelala, vendar ga hranila v posebnih prostorih in ga izposojala izključno za raziskovalno-znanstveno delo. Ob tem je prihajalo do številnih nesmislov – npr. listki z bibliografskimi podatki

niso bili prezentni v javnem katalogu knjižnice, bili pa so vključeni v redne, tiskane izdaje *Slovenske bibliografije (SB)* – v 2. zv. *SB*, ki je izšel leta 1949 z dodatkom za leta 1945–1948, so bili bibliografski podatki o treh knjigah, ki jih je napisal emigrant iz begunskega taborišča (Karel Mauser). Zelo pogosto je bilo za neupoštevanje emigrantskega tiska v izdajah *SB* krivo zgolj dejstvo, da se upoštevalo samo tista dela, ki so v NUK fizično prisotna. Dodatno težavo je predstavljal tudi zapozneli prihod tega gradiva, saj so dela povečini prihajala kar z nekajletno zamudo. *SB* je nekako tolerirala 2–5-letno zamudo (enota je bila označena z *).

Izhajanje emigrantskega tiska je bilo zelo težko spremljati z običajnimi bibliografskimi pomagali, ker ga nacionalne bibliografije držav, v katerih so emigranti živeli, niso vključevale. Nekoliko bolje je bilo s tistim tiskom, ki je izhajal v zamejstvu (v Italiji in Avstriji), ker je bil vključen v nacionalno bibliografijo obeh sosednjih držav, pa tudi več možnosti je bilo, da je tako gradivo na skrivaj prišlo v Jugoslavijo. Delni pregled nad emigrantskim tiskom so omogočale občasne bibliografije samih emigrantov v njihovih časopisih, uporabljati pa se je dalo tudi številne druge možnosti, npr. knjižne ocene, polemike, prednaročniške razpise in podobno. Še veliko bolj zapleteno, kot je bilo evidentiranje tega tiska, pa je bila njegova fizična nabava. Knjižnica se je posluževala predvsem dveh načinov zbiranja:

1. Institucionalizirano – posredno zbiranje, ki je potekalo preko pooblaščenih uvoznikov (npr. ADIT), vendar je morala knjižnica pred tem sama poskrbeti za uvozno dovoljenje. Ta postopek je potekal na sledeči način: NUK je moral nasloviti »Prošnjo za vnašanje tujih časopisov« na Zvezni sekretariat za notranje zadeve – Upravo za upravne zadeve v Beogradu. Tej vlogi je bil priložen točen seznam časopisov, ki jih želimo prejemati, in naveden je moral biti tudi naš uvoznik (ADIT). Vendar tak dopis s strani NUK-a ni bil odposlan direktno v Beograd – pred tem smo morali dobiti še soglasje oz. podporo Republiškega sekretariata za notranje zadeve na Kirdričevi ulici v Lj., ki je potem vlogo posredoval naprej v Beograd. Na srečo naša prošnja nikoli ni bila zavrnjena!
  - S sporazumnim odstopom gradiva, ki se je zbiralo pri RSNZ (pretežno kot za plembe gradiva na meji) in ki je zaradi starosti zanje izgubilo svoj operativni pomen.
  - Iz darov Slovenske izseljenske matice – del njihove dokumentacije.
2. Neformalno – neposredno zbiranje, ki je potekalo na več načinov:
  - Neposredne prošnje vodstva knjižnice in posameznikov (osebna poznanstva nekaterih zaposlenih z ljudmi v tujini – Žužek, Bajec), ki so bili zadolženi za zbiranje, obdelavo in hranjenje tega gradiva avtorjem in izdajateljem v emigraciji.
  - Preko slovenskih knjižnic v zamejstvu (Trst, Celovec), ki so veliko lažje vzpostavile neposredne stike z emigracijo, nekaj tega gradiva pa je bilo pri njih celo v prosti prodaji in so ga te knjižnice kupile izrecno za NUK – finančno smo to ponavadi izpeljali preko zamen.
  - Darovi posameznikov in avtorjev, ki so se zavedali pomena emigrantskega tiska in njegove prisotnosti v nacionalni knjižnici. Med avtorji vsekakor izstopa dr.

Tine Debeljak, ki je vse svoje knjige sam podaril naši knjižnici. Ob tem naj omenim še dejstvo, da je npr. Zdravko Novak v ZDA sam ustvarjal t. i. »Zdomsko knjižnico«, vendar po njegovi smrti v 70-ih letih tega nihče več ni nadaljeval (danes se ta zbirka nahaja v Sloveniku v Rimu).

Prav ta »previdna politika« osrednje nacionalne knjižnice je imela tudi svoje negativne učinke med številnimi emigranti, ki so NUK prištevali med ostale režimske institucije in ji niso hoteli posredovati svojih tekstov. Na našo nesrečo se je od nekod še razširila trditev, da se v NUK emigrantski tisk sistematično uničuje – in ta trditev pri nekaterih še danes živi! Z današnjega zornega kota je seveda možna tudi razlaga, da so do takega sklepa prišli preprosto zato, ker so gradivo v NUK poslali, potem pa ga ni bilo mogoče najti ne v javnem katalogu ne v *SB* (zamuda od izida!) – bilo pa je skrito v direktorjevi pisarni in praktično nedostopno javnosti. Zato nas tudi ne prese- neča dejstvo, da je bilo npr. v letu 1978, ko se začne voditi pisna evidenca uporabnikov D-fonda, samo 9 uporabnikov (danes se število uporabnikov giblje okoli 130 letno). Pot do gradiva je bila občutno »predolga« – najprej si je bilo potrebno pridobiti izjavo institucije, za katero se je raziskava delala, nato je uporabnik moral dobiti pisno dovoljenje direktorja knjižnice in sledila je še bolj mučna pot v rokopisno čitalnico, kjer si delal vseskozi pod budnim očesom »varuha zbirke« – uporaba je bila samo prezenčna, izposoje na dom ni bilo, lahko pa si izpisal posamezne članke oz. odlomke (zamudno!). Še bolj mučen pa je bil občutek, da je ta evidenca vedno na vpogled tudi delavcem RSNZ! Ali ni potem povsem razumljivo, da so se tisti, ki so tovrstno gradivo potrebovali ali ga zgolj iz svoje lastne radovednosti želeli brati, odšli v zamejske knjižnice in si ga tam izposodili ter se tako izognili policijskemu nadzoru v domovini. Škoda, ki je s tem nastala, se pač ujema s splošno tendenco enoumja, ki je oviralo načelno sicer veljavno stališče, da je NUK skupno hranilišče vse slovenske duhovne ustvarjalnosti v obliki tiskane besede.

Tisk slovenske politične emigracije je zelo obsežen. Gojili so vse literarne zvrsti ter publicirali v knjižni obliki, v periodičnem tisku, prikazovali na gledaliških odrih in na literarnih večerih. Vsebina večine del je tesno navezana na medvojne in povojne dogodke v domovini in šele veliko kasneje se je ta literatura »osvobodila« te travme in začela dobivati svobodnejši izraz. Poleg leposlovja so izdajali še naslednje:

- informativna in politična glasila, časopisi in revije;
- šolsko, učno gradivo;
- verski tiski (molitveniki, premišljevanja);
- propagandno-pričevanjsko gradivo (objava dokumentov, pričevanj);
- znanstvena publicistika (predvsem s področja ekonomije, prava, zgodovine).

Poleg uradnih določil, ki so omejevala uporabo in posedovanje emigrantskega tiska, so znotraj same knjižnice obstajala pisana in tudi nekatera nenapisana pravila. Poglejmo najprej tista prva, ki so pomembna zaradi samega dejstva, da so bila zapisana, pa čeprav jih je poznal le relativno ozek krog zaposlenih (samo vodje oddelkov, kjer se je emigrantski tisk obdeloval). Na sestanku, ki so se ga udeležili vsi vodje obdelave, so 9. 4. 1976 sprejeli naslednji postopek:

1. Označevanje D-izvoda prevzame vodja nabavnega oddelka; pri tem sta mu v pomoč ravnatelj in vodja stvarnega kataloga.
2. Preden vodja nabavnega oddelka odda D-izvode v obdelavo, o tem obvesti ravnatelja.
3. Z vsakim izvodom potuje listek nabavnega oddelka; na hrbtu listka obdelovalec zapiše datum prejema izvoda in se podpiše.
4. D-izvod obdelujejo izključno vodje nabavnega oddelka, inventarnega kataloga, abecedno imenskega kataloga in stvarnega kataloga; izvod ima pri obdelavi vso prednost.
5. Vodja stvarnega kataloga poskrbi, da se izvod tehnično opremi in odda v skladišču, katalogni listki pa signirajo in oddajo v rokopisnem oddelku.
6. Arhivski izvod in duplikati potujejo skupaj s postavitvenim izvodom in se skupaj z njim tudi hranijo.
7. Dokler je D-izvod v oddelku, ga hrani vodja oddelka pod ključem (zato 1. del naslova referata – »Zaklenjena misel«).
8. V skladišču se D-izvodi hranijo pod posebnim režimom; ta del skladišča oskrbuje rokopisni oddelek (tudi zato naslov referata »Zaklenjena misel« – ta del skladišča je bil dejansko z železno mrežo oddeljeni del rednega skladišča, do katerega so imeli pristop samo delavci rokopisne zbirke).
9. Katalogni listki se hranijo v rokopisnem oddelku in ne gredo v javne kataloge.
10. Zaplenjene posamezne številke časnikov oz. časopisov jugoslovanske proizvodnje hrani oddelek periodičnega tiska pod posebnim režimom in ločeno od časnika oz. časopisja; zaplenjene knjige iz jugoslovanske proizvodnje se hranijo med D-izvodi.
11. Kdor opazi v redni postavitvi literaturo, ki bi sodila med D-tiske, je dolžan to takoj javiti vodji nabavnega oddelka, ki poskrbi, da se izvod prestavi, listki pa poberejo iz javnih katalogov in hranijo med listki za D-izvode.

V omenjenem zapisniku so dodana tudi določila glede bibliografije člankov – za potrebe *SB* se izpisujejo vrednejši članki iz zbornikov, tehtnejših koledarjev, šolskih izvesti in časopisov (revij); izpisuje se zgolj leposlovje in članki trajnejše vrednosti (s področja zgodovinopisja, umetnosti itd.). V zadnjem delu tega zapisnika je izražena tudi želja in potreba po dodatni zaposlitvi strokovno usposobljenega bibliotekarja, ki bi sam v celoti prevzel vso skrb za pridobivanje, obdelavo in izposojanje tega »spornega« gradiva. To bi namreč bilo tudi v »smislu upoštevanja predpisov o družbeni samozaščiti« (citat iz zapisnika) – oz. povedano bolj direktno – »nadzorovati bi bilo treba le enega samega delavca«, in ne 4 ali 5 (opomba – to se je kasneje tudi v resnici dogajalo z mano, saj so ljudje iz Slavije prihajali na »prijateljske« pogovore z menoj sprva vsake 3–4 mesece, proti koncu 80-ih let pa je tudi tam zavel nov veter in je bilo tovrstnih srečanj vse manj). Ta strokovni zapisnik je bil sestavni del vloge, ki jo je takratni ravnatelj NUK dr. Branko Berčič naslovil na predsednika IS SRS dr. Avgušтина Laha, v vednost pa je bilo poslano tudi Francu Šaliju na CK ZKS in Branku Ziherlu (RSNZ).

Podobne vloge in prošnje so na ustrezne institucije romale še nekajkrat – dokler ni prišlo leta 1979 do prvega resnejšega pristopa k reševanju tega perečega problema. Na to delovno mesto so zaposlili upokojeno sodelavko RSNZ, ki je v razmeroma kratkem času vestno uredila gradivo, naredila popis manjkajoče periodike in naredila tudi prve sezname emigrantskega gradiva, po katerih je potem nabavni oddelek NUK začel sistematično nabavljati manjkajoče gradivo. Toda to je bila zgolj začasna rešitev in knjižnica si je še naprej prizadevala dobiti sredstva in odobritev za redno zaposlenega bibliotekarja, ki bi ob emigrantskem tisku skrbel tudi za pridobivanje izseljenskega gradiva, ki pa ni bilo podvrženo isti proceduri pri obdelavi in hranjenju kot prvo.

In tako smo že v letu 1982, ko sem sama prevzela »skrb« za D-fond. Priznam, da začetki tudi zame niso bili lahki. Po stroki sem sicer zgodovinarica in sociologinja, toda takrat sem bila brez vsakega bibliotekarskega znanja, gradivo, za katerega sem morala skrbeti, pa mi je bilo popolna neznanka. Morda pa je bilo prav to dejstvo na drugi strani zame poseben izziv za delo – vse, karkoli sem naredila, je bilo takoj opaženo. Čisto rutinski obdelavi gradiva je v naslednji fazi sledila bibliografija člankov – in bolj ko so se polnili predalčki z novimi in novimi podatki (danes obsega katalog člankov že okoli 17.500 listkov), bolj je raslo tudi zanimanje uporabnikov za to gradivo. Najprej so se »okorajžili« literarni zgodovinarji, nato so jim sledili zgodovinarji in politologi. Tudi sam »režim« izposoje se je počasi sproščal. Najprej se je leta 1984 sprostil uporaba leposlovja in verskega tiska, proti koncu osemdesetih let pa tudi vse preostalo gradivo. Le izposoja na dom je bila še vedno zelo redka, rekla bi celo le izjemna, in to iz preprostega razloga, ker smo imeli veliko večino gradiva samo v enem izvodu, ki ga kot nacionalka v nobenem primeru ne smemo izposojati – pri tem imam v mislih sloveniko.

Ob našem D-fondu so si tudi nekatere druge knjižnice prizadevale, da bi dobile dovoljenje za uvoz t. i. emigrantske publicistike – npr. Knjižnica Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (danes Inštituta za novejšo zgodovino), vendar tega dovoljenja niso dobili. Zataknilo se je celo pri nabavi *Primorskega biografskega leksikona*, ker so bili vanj vključeni tudi zamejski, izseljenski in zdomski (emigrantski) pisci.

Bolj potihoma in vztrajno pa je nastajala podobna zbirka v Univerzitetni knjižnici v Mariboru, ki ji je v slovenskih razmerah priznana tudi vloga »arhivske knjižnice«, kar v praksi pomeni, da če bi slučajno prišlo do poškodbe ali uničenja fonda NUK-a, bi se slovenika nadomestila iz njihovega fonda. V popisu (oz. seznamu) prepovedane – izobčene literature v UKM, ki ga je pripravil kolega Mirko Nidorfer iz UKM, je avtor v uvodu med drugim zapisal: »V katalog so vključene vse knjige in revije, ki so imele rdeče podčrtano signaturo in so bile v večini primerov izločene iz skladišča v 'bunker', podobno so bili tudi izločeni kataložni listki iz vseh katalogov. Danes (1990) je to stanje ad acta in so od danes dalje vključene te publikacije med ostali knjižnični fond za javno uporabo. To gradivo je zelo nepopolno (...), ker se to gradivo v UKM ni sistematično zbiralo in je bil dotok v glavnem na osnovi darov; ker UKM opravlja tudi arhivsko funkcijo za sloveniko in ker gre za publikacije, ki bi jih

bilo težko dopolniti, mora UKM to gradivo tudi fizično zaščititi s tem, da bo dostopno vsem uporabnikom samo v čitalniških prostorih UKM.« V celoti so v UKM zbrali (glede na objavljeni seznam) 223 enot in če temu številu odštejemo 35 enot, ki predstavljajo koledarje in dve reviji (*Meddobje* in *Vrednote*), pridemo do števila 188. Ko sem primerjala njihov seznam z našim katalogom D-fonda, sem presenečena ugotovila, da je bilo med njimi kar 74 takih, ki smo jih v NUK-u vključili v redni fond knjižnice in se nikoli niso nahajale v D-fondu – npr. dela Stanka Janežiča, Metoda Turnška ter nekatera Kunčičeva in Beličičeva dela. Še bolj preseneča dejstvo, da so v UKM imeli v bunkerju tudi nekatera dela Tineta Hribarja, Veljka Rusa in Janeza Jerovška – njihova dela iz 70-ih let.

In kakšno je današnje stanje D-fonda?

1. D-fond še vedno obstaja – in to predvsem zaradi želje samih uporabnikov, ki dobijo vse informacije o njem na enem mestu, in to praktično takoj. Je pa ves fond tudi računalniško obdelan in tako dostopen pravzaprav vsem uporabnikom.
2. Izposoja – je možna in tudi za to gradivo veljajo isti pogoji izposoje kot za vse drugo gradivo NUK-a.
3. D-fond je do neke mere zaključena celota – izjemoma se dopolnjujejo in tu hranijo begunski tiski (gradivo iz obdobja 1945–1950, ki je danes izredno redko in zato toliko bolj dragoceno); za vse gradivo poskušamo dobiti tudi še vsaj po en (arhivski) izvod in še vedno se tukaj hrani in obdeluje periodika (kontinuanda).
4. Ob tem starem »emigrantskem D-fondu« pa nastaja nov »zaprti fond«, ki ga od nas zahtevajo nekateri izdajatelji – v mislih imam predvsem gradivo, ki nosi pečat strogo zaupno (gradivo in učbeniki, ki ga izdajajo vojaški organi), ter gradivo nekaterih združenj – razni psihološki testi, ki so dostopni zgolj usposobljenim psihologom.
5. Morda samo kot hudomušna zanimivost – v trezorju, kjer se hranijo izvodi D-fonda, je že od vsega začetka vladala »sprava med knjigami« – na eni strani polic so stali D-izvodi, na nasprotni strani pa partizanski, medvojni ilegalni tiski.
6. In kako je s podobnimi fondi po svetu – moje izkušnje so vezane predvsem na knjižnice s področja Jugoslavije, ki so vse po vrsti imele svoje D-fonde prepovedanega emigrantskega tiska, vendar nobena med njimi ni tega zbirala sistematično in načrtno, zato je danes naš fond v bistvu unikatna zbirka na vsem nekdanjem jugoslovanskem področju. Bolj zanimiva pa je moja »madžarska izkušnja«. V njihovi nacionalni v Budimpešti so nam pred leti pokazali njihov D-fond, ki so ga sestavljala dela odpadnikov komunizma – zbrana dela Josipa Broza Tita, Kardelja, Kidriča. Da pa zbirka ne bi bila tako suhoparna, so ji priključili tudi vso pornografsko literaturo, ki bi lahko kvarno vplivala na moralno ljudi.

Naj svoj referat zaključim z mislijo, da nam danes D-fond služi tudi kot spomin na čase, ko smo se v Sloveniji bali tudi knjig in jih skupaj z mislimi, ki so bile zapisane v njih, shranili pod ključ!

(Izbrani viri in literatura: Arhiv NUK (hrani se v Rokopisni zbirki NUK); *Uradni list SNOS in NVS*, št. 46 (24. 10. 1945); *Uradni list DFJ*, št. 65 (31. 8. 1945); E. Kodrič-

Dačić, *Jaz, Cerberus /ali/ Cenzura v knjižnicah*, Ljubljana: NUK, 1996; R. Švent, Prepovedani tiski v NUK, *Knjižnica*, 41/1997, št.1, str. 137–141; R. Švent, *Publicistična dejavnost slovenske emigracije po drugi svetovni vojni: magistrsko delo*, Ljubljana: samoza-ložba, 1992; R. Švent, *Slovenski tisk v zdomstvu po letu 1945*, Ljubljana: NUK, 1991.)

M. Klemenčič: Slovensko izseljensko gradivo oziroma gradivo za zgodovino slovenskega izseljenstva lahko razdelimo na dva dela: na gradivo, ki je nastajalo v deželah odseljevanja, in na gradivo, ki je nastajalo v deželah priseljevanja. Za praktične potrebe ustrežnejša pa je delitev gradiva na tisto, ki se nahaja v deželah priseljevanja, in na tisto, ki se nahaja v deželah izseljevanja. Ugotovljamo lahko, da se precej izseljenskega gradiva, ki je sicer nastalo v deželah priselitve slovenskih izseljencev, nahaja tudi v slovenskih arhivih, kamor so ga prinesli številni izseljenci, še zlasti izseljenci povratniki. V tem primeru gre v glavnem za osebne arhive ali pa za arhive organizacij, ki so jim ti izseljenci povratniki predsedovali.

Gradiva za zgodovino slovenskega izseljenstva pa lahko delimo še na običajna arhivska gradiva, ki se kot takšna nahajajo v državnih arhivih, ter na specifična gradiva, ki se nahajajo v specializiranih arhivih ali pa pri zasebnikih (v večini primerov pri predsednikih ali tajnikih posameznih društev). Med gradivom za proučevanje izseljenske zgodovine je še najlažje priti do gradiva za zgodovino slovenskih etničnih župnij – kolikor je to seveda ohranjeno – saj se le to nahaja v arhivih škofij, v okviru katerih so delovale slovenske etnične župnije.

V nadaljevanju se bom posvetil zlasti vprašanju arhivov, arhivskega gradiva, pa tudi pisanih virov za zgodovino slovenskih naselbin in tistih pomembnih posameznikov v Združenih državah Amerike, ki so delovali izven slovenskih naselbin. Osno-vo za identifikacijo slovenskih naselbin seveda predstavljajo društva, etnične župnije in narodni domovi, v katerih so slovenski izseljenci delovali.

Med viri za proučevanje izseljenske zgodovine lahko postavimo na prvo mesto statistične vire o izseljevanju. Pri tem moramo razlikovati med statistikami dežel izseljevanja in statistikami dežel priseljevanja. Ker je bila v obdobju intenzivnega izseljevanja slovenskega prebivalstva (pred prvo svetovno vojno) velika večina slovenskega etničnega ozemlja vključena v okvir Avstro-Ogrske, manjši del (Beneška Slovenija) pa je pripadal Italiji, je ob proučevanju statistik izseljevanja s slovenskega etničnega ozemlja potrebno upoštevati predvsem avstro-ogrske statistične vire. Za obdobje med obema svetovnima vojnama (1918–1941), ko je bilo slovensko etnično ozemlje razdeljeno med Jugoslavijo, Italijo, Avstrijo in Madžarsko, nam pri proučevanju izseljevanja pomagajo statistike vseh omenjenih držav o izseljevanju.

Drugo kategorijo pa tvorijo statistični podatki, ki so jih zbirale statistične službe dežel priseljevanja. Med temi so v primeru ZDA najpomembnejši podatki ljudskih štetij, s katerimi so oblasti že od srede 19. stoletja ugotovljale, iz katerih držav prihaja zunaj ZDA rojeno priseljensko prebivalstvo. Pri tem je za podrobno identifikacijo slovenskih naselbin pomembno doslej skoraj še neuporabljeno gradivo ameriškega ljudskega štetja za leto 1910 po materinem jeziku, ki ga ameriški zvezni statistični

urad v zadnjih letih izdaja na mikrofilih. Popisni podatki, ki so zbrani na nivoju okrajev, nam nudijo tako rekoč neizčrpni vir informacij o vseh osebah, zajetih v tem popisu. Poleg podatkov o imenu in priimku nam daje popis številne osebne podatke o popisani osebi (spol, starost, raso, zakonski stan, koliko let je posamezna oseba poročena). Pri teh osebnih podatkih moramo še posebej omeniti podatek o številu rojenih in številu še živečih otrok pri poročenih ženskah, iz katerega je razvidna smrtnost med otroki. Seveda pa ne smemo prezreti podatkov o bivališču (kraj, ulica, hišna številka), saj na podlagi le-teh lahko določimo lego slovenske naselbine znotraj posameznega kraja. Med osebnimi podatki moramo omeniti še podatke o letu priselitve v ZDA ter podatke o zaposlitvi (poklic, vrsta obrata, kjer je oseba zaposlena, podatki o nezaposlenosti nekaterih posameznikov itd.), šolski izobrazbi ter lastništvu nepremičnin (stanovanj, hiš, zemljišč itd.). Za študij nacionalne strukture prebivalstva so ob podatkih o materinem jeziku pomembni zlasti podatki o državi rojstva, ki nam jih uradno ameriško štetje za leto 1910 daje tako za popisano osebo kakor tudi za njene starše. Ob tem je potrebno še omeniti, da je bilo ljudsko štetje leta 1910 prvo, ob katerem so v ZDA ugotavljali materni jezik priseljskega prebivalstva prve in druge generacije. V uvodnem poglavju objav podatkov tega štetja, ki so na nivoju zveznih držav izšla tudi v knjižni obliki, so ameriški statistiki opozorili, da so materni jezik prebivalstva deloma ugotavljali že pri prejšnjih ljudskih štetjih prebivalstva, vendar pa so deloma prilagodili ugotavljanje države rojstva priseljskega prebivalstva etničnim mejam v Evropi. Materni jezik priseljskega prebivalstva so ameriška ljudska štetja ugotavljala vse do leta 1970 (izjema je le ljudsko štetje leta 1950, ko materne jezika niso ugotavljali), od leta 1980 dalje pa uradne statistike beležijo prebivalstvo glede na etnični izvor. Iz omenjenega je razvidno, da predstavlja gradivo ameriškega ljudskega štetja za leto 1910 po materinem jeziku neprecenljiv vir za raziskovanje slovenskega izseljenstva, zlasti za natančno lociranje slovenskih naselbin znotraj posameznih krajev. Na žalost pa so podatki ljudskega štetja za leto 1910 doslej edini, ki so bili objavljeni v taki obliki. Kmalu bodo na razpolago tudi podatki ameriškega ljudskega štetja za leto 1920, s katerimi bo mogoče dopolniti dosedanja spoznanja zgodovine slovenskih naselbin v ZDA.

Med statističnimi podatki so omembe vredna tudi letna poročila pooblaščenecv za priseljevanje, ki nam prav tako dajejo za vsako leto od 1898–1952 številne statistične podatke. Tudi tu so podatki ohranjeni na mikrofilih, vendar pa je v tem primeru identifikacija slovenskih izseljencev težja iz dveh razlogov. Prvič zato, ker jih lahko iščemo na ladjah, ki so prišle iz najrazličnejših pristanišč, in drugič zato, ker so Slovenci »po rasi oziroma narodnosti« šteti skupaj s Hrvati.

Številna vprašanja iz zgodovine slovenskih naselbin in slovenskega izseljenstva v ZDA na splošno nam razrešujejo tudi gradiva posameznih škofijskih arhivov. Gre za različna statistična poročila župnikov svojim nadrejenim o številu faranov, številu šoloobveznih otrok ipd. in za korespondenco med župniki na eni ter škofi in njihovimi sodelavci na drugi strani. Veliko je tudi gradiva, ki odstira neznanke glede nastanka in razvoja posameznih slovenskih župnij, gradnje cerkva ter župnijskih poslopij in

dokumentov o finančnem poslovanju župnij ter o reševanju posameznih problemov (še zlasti v zvezi s problemi pokopališč), s katerimi so se srečevale posamezne župnije. Škofijski arhivi pa tudi nekateri dokumenti, ki se nahajajo v posameznih župnijah, nam pomagajo rekonstruirati tudi razvoj slovenske skupnosti v posameznih naselbinah ter zgodovino pomembnejših ljudi, ki so bili člani teh župnij. Pri tem gre na eni strani za župnijske kronike, na drugi pa za knjige o rojstvih (»Registrum Baptizatorum«), porokah (»Registrum Martimoniorum«) in umrlih (»Record of Interments«), do katerih pa raziskovalcu ne uspe zmeraj priti. Zgodovino delovanja posameznikov, ki so se visoko povzpeli v cerkveni hierarhiji (zlasti škofov in pomožnih škofov) in so bili slovenskega porekla, bi lahko pisali na podlagi arhivskega gradiva, ki ga hranijo škofijski arhivi.

Za raziskovanje zgodovine slovenskega izseljenstva so pomembni tudi viri, ki pričajo o zgodovini slovenskih narodnih domov. V glavnem gre za zapisnike narodnih domov o njihovem nastajanju in razvoju kakor tudi o njihovem finančnem poslovanju. Pri tem lahko raziskovalci te problematike – če imajo seveda srečo – naletijo tudi na korespondence v zvezi s poslovanjem slovenskih narodnih domov ter posameznih društev bratskih podpornih organizacij, ki so delovala v teh domovih.

Ko že omenjamo vire o zgodovini bratskih podpornih organizacij, je potrebno poudariti, da jih moramo obravnavati na dveh nivojih: na nivoju celotne podporne organizacije in na nivoju posameznih društev, ki so delovala v posameznih slovenskih naselbinah. V obeh primerih gre v glavnem za zapisnike teh organizacij. Tako je za pisanje zgodovine poslovanja celotne organizacije potrebno upoštevati zapisnike konvencij ter zapisnike glavnega odbora, ki so bili navadno objavljeni tudi v glasilih bratskih podpornih organizacij in povedo pravzaprav vse o delu posamezne bratske podporne organizacije, pa tudi o sporih v okviru njenega delovanja. Ob tem pa moramo opozoriti, da so bili zapisniki, ki so bili objavljeni v glasilih in časopisih, včasih nekoliko prilagojeni, tako da je za posamezne zadeve koristno uporabiti tudi originale, če so le ti seveda ohranjeni. Več problemov glede ohranjenosti se pojavlja pri zapisnikih posameznih društev, saj le-ti navadno niso bili objavljeni v časopisih. Predvsem za zapisnike starejših društev velja, da je prava sreča, če jih najdemo ohranjene. Čeprav so nekatere bratske podporne organizacije poskušale pridobiti zapisnike posameznih društev in jih zbrati v svojem arhivu, jim to ni pretirano uspevalo. Kljub dejstvu, da niso ohranjeni vsi zapisniki, pa predstavljajo koristno pomagalo pri pisanju posameznih društvenih zgodovin. V veliki večini jih hranijo tajniki ali predsedniki društev.

Enega najpomembnejših, hkrati pa tudi neizčrpnih virov za zgodovino slovenskega izseljenstva pa predstavljajo slovenski izseljenški časopisi, ki so danes v veliki meri ohranjeni na mikrofilih v časopisni čitalnici Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani, v ZDA pa v Immigration History Research Centru v St. Paulu v Minnesoti. Čeprav predstavljajo časopisi kot gradivo za raziskovalce izseljenške zgodovine svojevrsten problem, s katerim se na tem mestu ne bom ukvarjal, pa so ravno časopisni viri velikokrat edina oblika informacije o nekaterih dogodkih, povezanih z zgodovino slovenskega izseljenstva.

Pri proučevanju virov o slovenskem izseljenstvu ne smemo spregledati biografij nekaterih pomembnih slovenskih izseljencev. Raziskovalec slovenskega izseljenstva bo za pisanje biografij omenjenih uglednih posameznikov našel gradiva v najrazličnejših arhivskih ustanovah – za Adamiča najdemo gradivo v njegovem osebni arhivu na princetonski univerzi (New Jersey). Za študij prispevkov slovenskih izseljencev v političnem življenju posameznih mest, držav ali celotnih ZDA nam služijo »direktoriji« mest in zveznih držav, za študij volilnih kampanj teh izseljencev pa etnični pa tudi splošni ameriški časopisi. Za pisanje biografij politikov pa nam služi vse gradivo, ki se nanaša na omenjeno tematiko, še zlasti pa osebni arhivi in korespondence omenjenih oseb.

Za študij odnosa izseljencev do stare domovine so uporabni v glavnem le podatki etničnega časopisja ter arhivsko gradivo posameznih organizacij. Tako na primer za študij odnosov ameriških Slovencev do domovine v času druge svetovne vojne lahko upoštevamo pisno gradivo Slovenskega ameriškega narodnega sveta, ki se nahaja v Arhivu Republike Slovenije v Ljubljani, gradivo diplomatskih arhivov ter gradivo arhiva jugoslovanske vlade v izgnanstvu iz Arhiva Jugoslavije v Beogradu, ki se danes v precejšnji meri v kopijah nahaja na Inštitutu za izseljenstvo ZRC SAZU. V arhivu omenjenega inštituta se nahajajo tudi kopije dela osebnega arhiva nekdanjega jugoslovanskega veleposlanika v ZDA Save Kosanovića iz Arhiva Jugoslavije v Beogradu. V arhivu Hoover Institution v kraju Palo Alto v Kaliforniji pa se nahaja še neraziskan osebni arhiv Konstantina Fotiča, veleposlanika jugoslovanske vlade v izgnanstvu.

Pomemben vir za raziskovanje slovenske izseljenske zgodovine predstavljajo tudi diplomatske korespondence o poskusih vplivanja slovenskih izseljencev na politike starih domovin v obdobju kriz. Zapisniki organizacije, ki si je prizadevala za slovensko osamosvajanje in njeno mednarodno priznanje v letih 1991–92, so že tudi objavljeni v 34. številki revije *Razprave in gradivo*, ki jo izdaja Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani.